

TARTALOM.

I. Értékezesek.

	Lap
<i>Csengeri</i> János dr.: Propertius elégiáiból	457
<i>Ferenczi</i> Zoltán dr. beszéde az Erd. Irod. Társaság millenáris díszgyűlésén	340
<i>Finály</i> Gábor dr.: A palatinusi fibula	112
<i>Gál</i> Kelemen dr.: Sófálvi József. <i>Haraszi</i> Gyula dr.: A francia népköltészetéről I—II. közlemény 195.	469
<i>Hegedűs</i> István dr.: Mátyás király Antonius Constantius olasz költőnek. Irta Janus Pannonius ..	379
<i>E. Kovács</i> Gyula: A mi ezerévünk. (Ünnepi óda az Erd. Irod. Társ. mill. díszgyűlésén)	355
<i>Kropf</i> Lajos: Gritti egri püspöksége — — Az avarsai gyilkosság I—IV. közlemény	15
<i>Kuun</i> Géza dr. elnöki megnyitója az Erd. Irodalmi Társaság millenniumi díszgyűlésén	258
<i>Márki</i> Sándor dr.: Monroe s a Monroe-elv. I—II. közlemény. 1, 49	1, 49
— — Város és haza. (Ünnepi beszéd Kolozsvar városá millenniumi díszgyűlésén)	322
— — Mátyás és a renaissance. 359	359
<i>Orosz</i> Endre: A »Kurjácska-gredai« ösemeri telep Kécsán. I—II. közlemény	22, 62
<i>Cs. Papp</i> József: Descartes emlékezete	115
<i>Szédeczky</i> Lajos dr.: Középázsiai élmények. A gr. Zichy expedíció útja a Kaspiótól Bocharáig	145
— — Emlékezzünk régiekről. (Ünnepi beszéd a kolozsvári Ferencz József tud.-egyetem millenniumi díszgyűlésén)	293

	Lap
<i>Széchy</i> Károly dr.: Ezer év. (Ünnepi óda a kolozsvári egyetem millenniumi díszgyűlésén)	316
<i>Téglás</i> Gábor dr.: A rómaiak végvárai a Hargita-hegység alján s a keleti határvédelem czélja és rendszere. I—II. közlemény 384.	416
<i>Török</i> István dr.: Deáki Filep Pál életrajzához	475
<i>Várnai</i> Sándor: Magyar mysticuskok	428
<i>Veress</i> Ignác: A magyar nyelvjárások. I—II. közl.	409, 463

II. Irodalmi Szemle.

I. Hazai irodalom.

<i>Asbóth</i> János: Korunk uralkodó eszméi. Ism. <i>Rácz</i> Lajos	229
<i>Comenius</i> Ámos János nagy oktatóstana. Latinból fordítá <i>Dezso</i> Lajos; ism. <i>Rácz</i> Lajos	484
<i>Daniel</i> Gábor id.: A Vargyasi Daniel-család eredete és tagjainak rövid életrajza. Sz. L.	390
<i>Bakk</i> Endre: Kézdi-Vásárhely és a Jancsó-családok. —ys.	282
<i>Béthy</i> Zsolt: A magyar irodalom története. F. Z.	133
<i>Esterházy</i> Sándor: A Jus szó jelentése a római jogban. <i>Somló</i> Bódog dr.	133
<i>Ferenczi</i> Zoltán dr.: Petőfi életrajza. <i>Versényi</i> György dr.	488
<i>Godenhjelm</i> : A finn irodalom története. Ford. <i>Butler</i> D. Ede. Ism. <i>Kropf</i> Lajos	443
<i>A gyulafejevári</i> akadémia 1657. tanrendje. <i>Domján</i> István	481
<i>Jancsó</i> Benedek: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. —ys.	392

TARTALOM.

	Lap		Lap
<i>Jancsó Sándor</i> : Kálvin élete és egyházpolitikája. <i>Kanyaró F.</i>	274	Olaszország tanügye. <i>P—p.</i>	278
<i>Kórodi Péter</i> : Alsófehérmegyei évkönyv. <i>Téglás Gábor</i>	441	<i>Polignac M.</i> : Magyar költők francziául. <i>Kr. L.</i>	231
<i>Nagy Bénjámín</i> : A magyarországi jobbágy állapota Róbert Károlytól 1514-ig; ism. <i>Gombos F. Á.</i>	498	» <i>Vloch</i> -ok Perzsiában a XVII. század elején. <i>Kr. L.</i>	278
<i>Nagy Sándor</i> : Háromszék önvédelmi harca 1848—49-ben. — <i>d.</i>	440	III. Különfelek.	
<i>Publius Terentius Afer</i> vigjátékai. <i>Ford. Kis Sándor dr. —i—s.</i>	394	A honfoglalás és Erdély. (<i>Karácsonyi János dr. könyvéről</i>)	452
<i>Simonyi Zsigmond</i> : Német és magyar szólások. <i>Melich János.</i>	40	<i>Balassa József</i> válasza <i>Veres Ignác</i> znak	189
— — Tüzetes magyar nyelvtan. <i>Veress Ignác</i>	126	<i>Farlas Róbert dr.</i> : A kassai kath. főgymn. története 1657—1895. <i>Sólyom Lajos.</i>	450
<i>Somló Bódog dr.</i> : A parlamentarizmus a magyar jogban. <i>Krenner Miklós.</i>	445	<i>Farnas Dezső</i> : Arany és Tompa kiadatlan levelei.	446
<i>Szlávik Mátyás</i> : A bölcsészeti történetéhez Magyarországon. <i>Gál Kelemen dr.</i>	136	<i>Görgei Arthur</i> 1848—49-ben	191
<i>Vajda János</i> költeményei. <i>Ravasz Árpád</i>	186	Hunyadvármegye ezredévi emlékünnepe. <i>M—r.</i>	402
<i>Váczy János</i> : Berzesenyi Dániel életrajza. <i>Demek Győző.</i>	178	<i>K. F.</i> : Turkesztáni s magyar rokonság	42
<i>Váradi Gábor</i> önéletrajza. <i>Bel-laagh Aladár</i>	39	<i>Kanyaró Ferencz</i> : A vadrózsák egy féltreértett helye	44
<i>Vigyázó Ferencz</i> gr. alkotmányjogi munkái. — <i>gh.</i> — <i>r.</i>	76	A Mátyás-szobor alapkövébe tett oklevél	398
II. Külföldi irodalom.		<i>Pallós Albert</i> : Marostordavármegye és Marosvásárhely sz. kir. város népoktatási intézeteinek története. <i>Sólyom Lajos</i>	449
Angol élet- és jellemvázlatok Magyarországról. <i>Kr. L.</i>	275	<i>Ponori Theureck Emil</i> elnöki beszédei. — <i>i—s.</i>	500
<i>Benoist Charles</i> : A modern állam válsága. <i>B. A.</i>	81	A kolozsvári egyetem építése	502
<i>Burns</i> költeményei fordításban. Kiadta <i>Jacks W. Kr. L.</i>	185	<i>Sz. L.</i> : Millennium	193
<i>Burckhardt Jakob</i> : A renaissance-kori műveltség Olaszországban. <i>B—r. S.</i>	131	— — <i>Don Quijote de la Munk</i> (ács)	283
<i>Freeman A.</i> : A történetírás módszerei. <i>Márki Sándor.</i>	34	— — <i>Mátyás király</i>	357
<i>Gass</i> : Optimismus és pessimismus. <i>Szlávik Mátyás dr.</i>	77	— — <i>H. L. a Hadúr-tagadó</i>	452
<i>Kaftan</i> : A kereszténység és a philosophia. Ism. <i>Szlávik Mátyás dr.</i>	490	— — <i>Teleki Mihály emléke</i>	400
<i>Kont J.</i> : Magyarország irodalma. <i>Kr. L.</i>	184	<i>Török István dr.</i> : Czigány tozatus	43
<i>Kretschmayer A. dr.</i> : <i>Gritti Lajos</i> élete; ism. <i>Veress Endre</i>	494	Különféle rövidebb czikkek: 83, 140, 236, 285, 403, 451, 501, 502	
<i>Nietzsche</i> elmélete. <i>Steiner R. Fr. után Szlávik Mátyás dr.</i>	232	<i>Erdélyi könyvtár</i>	47
		<i>Folyóiratok</i> 46, 141, 238, 287, 405, 453, 504	504
		IV. Hivatalos Értesítő.	
		Szakosztályi közgyűlés	84
		Szakosztályi tagjainak névsora	90
		Szakosztályi értesítő	90, 192, 505
		Erdélyi Múzeumi Értesítő	505
		Tagdíjzetések és tudnivalók a borítékon.	

ERDÉLYI MÚZEUM

XIII. kötet.

1896.

I. füzet.

Monroe s a Monroe-elv.

— Az amerikai és angol viszály alkalmából. —

(Első közlemény.)

Az a büszke izenet, melyet *Cleveland*, az éjszak-amerikai Egyesült-Államok elnöke a venezuelai határok kérdésében a múlt évi decemberben Angliához küldött, újból emlékezetbe hozta Monroe hatalmas elvét, melynek röviden az a foglalatja, hogy: *Amerika az amerikaiaké*. A mi lapjaink jobbadán angol szempontból ítélik meg azt az elvet s így magának *Cleveland*nek föllépését is; tehát ha nem egyenesen igazságtalanok, legalább is egyoldalúak. Pedig az a körülmény, hogy hazánkon kívül a nagy világban sehol sem él együtt annyi magyar, mint az Egyesült-Államok területén, mert az ottan elszórtan lakó magyarok száma közeljár a félmillióhoz, kívánatossá tenné, hogy önálló felfogásunk legyen ebben a kérdésben. S a Monroe-elvről szólva, az látszik legegyszerűbbnek, hogy megismerkedjünk magával *Monroeval*, kit az Egyesült-Államok 1817-ben választottak *Madison* elnök utódává. Életének, de különösen elnökségének főbb mozzanatai mindenesetre nagyobb világosságba helyezik most annyiféleképp megítélt nagy elvét.

Azon nagy államférfiak közül, kiket a függetlenségi harc dicsőséges napjaiban *Virginia* nevelt a hazának, az új elnök, *James Monroe* volt az utolsó. Mintha csak szabályban állapították volna meg, hány esztendőnek kell lennie a kormány vezetőjének: az eddigi elnökök, a valamivel idősebb *Adamsot* kivéve, mind 57 esztendőskorokban kezdték meg működésüket. Ebben a korban volt *Monroe* is. 1758 április 28-án *Virginia* egyik falujában született. Már mint joghallgató részt vett a függetlenségi harorúban, hol ezredességig vitte s ifjan, 1782-ben tagja lett *Virginia* törvényhozó testületének, a rákövetkező esztendőben pedig magának a kongresszusnak is. Mivel az 1780. évi határozat értelmében 3 évnél tovább

egy húzamban nem lehetett törvényhozó, a cyklus leteltével visszavonult falusi jószágára és csak 1790-ben lépett ismét közpályára, a midőn Virginia a senatusba küldte. 1794—96 közt Franciaországban képviselte a köztársaságot, de oly kevés sikerrel, hogy visszahívata után külön röpiratban, a diplomatiái okiratok egész tömegének közlésével kellett védekeznie az erélytelenség vádja ellen. Midőn személyes és politikai barátja, Jefferson lett az elnök, Monroe is átvette (1799—1802.) Virginia kormányát; majd 1803-ban Párisba és Londonba, 1804-ben Madridba, 1806-ban Londonba küldték követül s Európában maradt 1808-ig. 1811-ben ismét Virginia kormányzója s még abban az esztendőben Madison államtitkára lett. Az 1812—15. évi háború végén, Armstrong visszavételével, a hadügyek vezetését vette át s az utolsó hónapok sikereit jórészen neki lehetett köszönni. A háború után, a helyreállítás nehéz munkájában, újra mint államtitkár szerzett érdemeket s főfeladataul a jó egyetértést tűzte ki és a pártvillongások megszüntetését; 1817-ben tekintélyes többséggel választották meg az Egyesült-Államok elnökül; s a férfiú, ki nagy tehetségek híjján is köztiszteletben állt rendkívüli szorgalma, férfias komolysága és nemeslelkűsége miatt, 1817 márcz. 4-én valóban átvette hazája ügyeinek vezetését.

1817-ben — kissé talán Washingtont utánozva — az éjszaki s 1818-ban a déli államokat utazta be, mindenütt keresve a pártemberekkel való érintkezést s mindenütt felhasználván befolyását, hogy csillapítsa a zaklatott kedélyeket. Egy bostoni lap már 1817 július 12-én a *jó egyetértés korszakának* nevezte elnöksége idejét. Nem kevés dicsősége Monroenak, hogy az előlegezett dicséretet meg is érdemelte. Útjában szigorú vizsgálat alá vette az elnök a *Bernard* tábornok tervei szerint készült parterősítéseket; mert ha ez időben még oly jó barátságban élt is Amerika Európával s ha az iljabb *Adams*, a külügyek új államtitkára s Európa viszonyainak legjobb ismerője, még oly békés politikára határozta is el magát, a múltkorihoz hasonló meglepetésnek nem volt szabad kitenni a köztársaságot. Spanyolországgal valóban mind feszültebbek lettek a viszonyok. 1813 óta lázban égett egész Dél-Amerika s a gyarmatok — Braziliát és Guyanát kivéve — egymásután kikiáltották függetlenségüket. Madison kormánya ezt Spanyolország s a gyarmatok belügyének tekintvén, szoros semlegességre határozta el

magát, mindamellett, hogy maguk a köztársaságiak, élükön Jacksonnal, a legteljesebb rokonszenvvel viseltettek a fölkelők iránt.

Monroe már régebben úgy gondolkozott, hogy Amerika csak az európai befolyás teljes kiszorításával lehet igazán nagy. Nem sokat törődve tehát a spanyolok washingtoni követének, Don *Onis*-nak azokkal a panaszaiival, hogy a fölkelők még az éjszak-amerikai vizeken is kalózkodnak a spanyolok ellen, a kongresszus megkérdezése nélkül, három hajón *Rodneyt*, *Grahamot* és *Blandot* küldte Dél-Amerikába, hogy teljes meggyőződést szerezzenek, van-e valami biztosítéka az ottan most alakúlt államok tartósságának s lehetne-e némi alapja a velük való szövetekezésnek. 1818 elején pedig néhány hajót egyenesen a Mexicoi-öböl partján garázdálkodó kalózkodók kiirtására rendelt. Mint hajdan Rómának, most Amerikának is a kalózkodók adtak alkalmat az első tartomány megszerzésére.

Rossz néven sem lehetett venni a köztársaságtól, ha akkor, midőn ezekkel a kalózkodókkal szemben Spanyolország teljesen erőtlenné mutatkozott, saját biztonságáról gondoskodni akart. Épen 1817-ben történt, hogy ott, hol Georgia és Florida a Georgiai-öböl partján összetalálkozik, egy *Aury* nevű kalandor 150 emberből álló kalóztelepet rendezett be és csempészettel, rabszolgákkal való kereskedése által nemcsak a spanyoloknak, hanem a köztársaságiaknak is alkalmatlankodott. Egy másik ilyen banda Texas déli részén, a Galveston-öböl tájékán szervezkedett s innen is, onnan is csak nevette a spanyolokat, kik Floridából semmit sem árhattak nekik, mert csupán Pensacolában és St.-Augustineben, a félsziget éjszaknyugati és északkeleti pontjain volt némi őrségük. Magában Floridában gazdálannak látszott a mocsaras terület; a *szeminola* (vándor) indiánokon kívül máshonnan menekült indiánok és négerék verődtek ott össze s bosszút esküdvé a »sápadt emberek« ellen, folytonos beütéseikkel háborgatták Georgia ültetvényeseit.

Amott a *hibusztierek* köztársaságának visszaállítását, emitt az indián- és néger-elem folytonos erősödését csakugyan nem tűrhették az Egyesült-Államok. »Tudassa velem, — írta a megzabolázásukra küldött *Jackson* az elnökhöz, — hogy az Egyesült-Államoknak szükségük van Floridára s 60 nap alatt a miénk lesz.« A beteg elnöknek ugyan meg sem mutatták ezt a levelet, Jackson azonban 1818 márcziusában úgy fogott a hadjárathoz, mintha csak-

ugyan megbízták volna Florida meghódításával. 3300 főnyi seregének élén nyers szigorral járt el a kezei közé jutott indiánok és négerék, sőt a spanyolok ellen is, kiknek egyik erősségét, Pensacolát olyan ürügy alatt, hogy szállást ad a menekülőknél s őket még fegyverrel és élelemmel is segíti, hamarosan bevette, amerikai őr-séggel megrakta, a spanyol kormányzót pedig elmozdította. Egész Angliát magára zúdította azzal, hogy két angolt kivégeztetett mind-
amellett, hogy a haditörvényszék az egyiket csak megkorbácsolásra és egy esztendei fogságra ítélte. Az emberiség érzületét sértette azzal, hogy barátság ürügye alatt hajójára csalt s ott felakasztatott néhány indián-főnököt. Mivel Jackson már St.-Augustinet is el akarta foglalni, a spanyol kormány nem ámitotta magát többé olyasmivel, hogy a felszigetet megtarthatja. Az amerikai kormánynak Don *Onís* okt. 24-én átadta a két Florida átengedésére vonatkozó szerződés tervezetét, mire okt. 31-én *Adams* államtitkár kijelentette, hogy viszont az Egyesült-Államok sem indítanak keresetet a kereskedésükben idáig esett károk miatt. *Monroe* 250 ívrétű lapon kinyomatta s a nov. 17-én megnyílt kongresszus elé terjesztette az ide vonatkozó leveleket.

Megnyitó beszédében kijelentette, hogy mind Spanyolországra, mind Amerikára nézve igen fontos feladat az egyetértés fentartása. Mindenki előre láthatta a Floridában történeteket; Amerika nem tűrhette határain slibuszliereket és Spanyolország elkerülhette volna a kellemetlenségeket, ha átengedi ezt a tartományt Amerikának. Pensacolát s a floridai indiánok fékentartására szolgáló Szent-Márk erősségét Amerika hajlandó visszaadni, de csak akkor, ha spanyol tiszt vezetése alatt elegendő őrseget küldenek bele. *Adams* államtitkár külön jegyzékben is ügyekezett meggyőzni *Pizarro* spanyol külügyminisztert, hogy Florida ügyében valóságos kényszerhelyzetbe jutottak az amerikaiak; a *Times*, *Courier* s a többi angol lap azonban hevesen kikelt eljárásuk ellen, a nélkül, hogy nyílt tiltakozásra bírhatták volna a kormányt. Hosszas alkudozások után — mialatt Don *Onís* maga is kifakadt a spanyol államférfiak korlátolt felfogása ellen, — a szerződés szövegét *Onís* és *Monroe* csakugyan megálla-pították és pedig — főbb pontjaiban — olykép, hogy az Egyesült-Államok kárhoztatják Jacksonnak Floridába való beütését s hogy a két Florida átengedése árán Spanyolországgal szemben Amerika lemond minden követeléséről.

Jackson, ki első felindulásában párbajra akarta kihívni a washingtoni politikusok egy részét, nem tartozott a könnyen elejthető emberek közé. Népszerűsége védte. A déliek annyira szerették, hogy mikor pl. november elején Huntsvilleben (Alabama éjszaki részében) résztvett egy árverésen, a többi vevő azonnal visszalépett s a kívánt földet ráhagyták holdanként 2 dollárjával; pedig rosszabb földért is szívesen adtak 83 dollárt. Őt, a háborúskodás megkezdőjét, jelölte kormányzóul a közvélemény azonnal, a mint értesült, hogy 1819 február 22-én mind a két kormány megállapodott abban, hogy Spanyolország Floridát átengedi, Amerika pedig ennek tejjében megfizeti helyette azt az 5 millió dollárt, melyet kártérítés fejében követelnek tőle a yankee-kereskedők.

Az amerikai sajtó diadalmas hangja azonban gondolkodóba ejtette az európai diplomatiát, mely most aprólékos fogásokkal tartóztatta a spanyol királyt a szerződések végleges megerősítésében. A lapoknak az a híre, hogy *Texas* is megszerezte volna Amerika, valótlanságon alapúlt,¹ mert ez az esemény csak 1845-ben következett be. Ép ilyen kaesának bizonyúlt az az állítás is, hogy ezzel egyidőben Svédországtól *Barthelémy-szigetet* is magához váltotta volna az Unió. De így is meg lehettek elégedve az amerikaiak. Floridával egyszerre a fél-Magyarország nagyságával fölérő terület nyrték. »Most már — írta 1819 február 27-én a New-York Advertiser — déli határaink egészen ki vannak kerekítve. Nincs azokon belül idegen terület s így kevesebb okunk lesz ezentúl az európai hatalmasságokkal való viszálykodásra. Nem tartozik reánk, mi okból mondott le Spanyolország ezekről a tartományokról. Nekünk elég, hogy Florida a mienk s hogy elrablott vagyonaikért kereskedőink elégtételt nyrték. Ha kormányunk szeliden s igazságosan bánik az indiánokkal, remélhetjük, hogy végük szakad azoknak a gyakran ismétlődő vérontásoknak, melyek idáig mind a két részt annyiször szomorították s hogy az indiánok maradékai oly szerencsések lesznek, a mint csak állapotaik engedik. Nincsen már egyéb szomszéd-

¹ Texasnak csupán a Trinidad-folyó mellett levő azt a részét kapta meg Amerika, hol a francziák — köztük a *Lallemand-testvérek* és a csempészetéről híres *Lafite* — a Champ d'Asyle nevű telepet alapították. A franczia telepnek feloszlátását, mint a személyes szabadság megsértését, méltán rótták meg az amerikai lapok.

dunk, mint Canadában az angol. Talán ez is észreveszi, hogy helyzete napról-napra gyöngül. Talán eljön egykor az az idő, mikor Éjszak-Amerikának földje köröskörül független lesz s hogy a Szent-Lőrincz-folyam ép úgy hatalmunk alá jut, mint most a Mississippí és Mobile.« Valóban efélettől félt a *Times* is és nagy lármát ütött, hogy ha két hatalmasság ilyenformán csereberélheti tartományait, könnyen megbomlik az egyensúly s hogy Floridából az amerikaiak tönkretethetik az angolok nyugat-indiai kereskedését.

Egygyel több ok arra, hogy végre-valahára szabályozzák már ezeket a kereskedelmi viszonyokat s hogy Canada felől egész pontosan kijelöljék a határokat. Az angol és amerikai megbízottak 1818 okt. 12-én csakugyan megállapították a *kereskedelmi szerződés* föltételeit, melyeket *Monroe* 1819 jan. 30-án alá is írt. Az angolok megengedték, hogy az amerikaiak New-Foundlandnál és Labradornál ismét halászhassanak s hogy a partokon megszáráthassák halaikat. Mivel a *Lake of the Woods*-tól (az Erdők-tavatól) nyugatra Canada déli s az Egyesült-Államok éjszaki részén nem volt olyan jó természetes határ, mint attól keletre, most a nevezett tótól nyugatra egészen a *Roucky-Mountains*-ig az éjszaki szélesség 49-ik fokát ismerték el határul s kijelentették, hogy az azon túl, a hegység és a Csendes-Oceán közt levő területen még tíz esztendeig mind az angolok, mind az amerikaiak szabadon járhatnak, kelhetnek s kereskedhetnek. A matrózok erőszakos fogdosása ellenében ugyan ez a szerződés sem adott orvoslást, az eredmény azonban mégis aggasztotta az angolokat, kivált mikor híre járt, hogy az éjszaki szélesség 56-ik fokáig az oroszok is lemondtak Amerika éjszak-nyugati részeihez való jogaikról. »Senecaként túrni vagyunk kénytelenek — szólt a *Morning Chronicle*¹ — a mit meg nem változtathatunk. Az éjszak-amerikai nép kezdettől fogva a maga jövődöbeli nagy hatalmáról s uralmáról álmodozik s hadi hajóit évekint szaporítja, hogy az Anglia ellen való hadakozásra készen álljon. Az amerikaiak oly nagyravágyók lévén, mint a rómaiak, épen olyan keményszívűek s érzéketlenek is. Éjszak-Amerika államtérftiai nagyon felülmúlják a mieinket. Nagyon jó volna tudnunk, melyik iskolában tanútták ezt a tudományt? A francia forradalom, Louisiánának megszerzése s

¹ Idézi *Nemzeti Újság* 1819., 276—7.

az utolsó hadakozás eredményei olyan lökést adtak az Egyesült-Államoknak, hogy egy ugrással száz esztendőtl haladtak és ha még azt is megengedjük nekik, hogy a délamerikai független államokkal hamarabb lépjenek barátságos kötésre, mint mi, úgy önmagunk toljuk még száz esztendővel előbbre.« Pedig ez is bekövetkezett. S a mellett épen akkor futott híre, hogy Amerika a Mexicoi-öböl védelmére még abban az esztendőben 4 s a Chesapeak-öbölben 5 erősséget készülni építtetni közel 6 millió dollár költséggel s hogy *Monroe* elnök *Jackson*-nal 1819 márcz. 30-án hadi tanulmányi útra indult. »A hol megjelenik, — írták az amerikai lapok — minden visszavonás és ellenkezés úgy elenyészik, mint harmat a nap előtt.« Az amerikai lapok a nyáron is háborúval fenyegetöztek Anglia ellen; azonban becsstelenségnek tartották volna azt a gyöngye Spanyolországgal szemben mindamellett is, hogy ennek királya tényleg még mindig nem adta át Floridát. Halogatásának oka nem az volt, mintha attól félt volna, hogy az éjszakiak elismerik, hanem az, hogy egyúttal meg is segítik a délamerikaiakat. Természetes, hogy az amerikaiak az angolokat okozták a halogatásért s hogy egy angol-spanyol brazíliai szövetséget Florida megtartása érdekében nagyon is közel állónak képzeltek. El is rendelték már *Perry* vezetése alatt a hajóhad mozgósítását s ha a zsoldos katonaság száma 1814 óta nem ment is többre 10,000 embernél, nem minden tüntetés nélkül emlegették, hogy az 1816. évi népszámlálás szerint 18—45 év között 745,556 fegyverfogható férfjok van.¹ *Monroe* azonban egyelőre beérte azzal, hogy az 1819 decz. 7-én megnyílt kongresszuson tárgyiás előterjesztést tegyen Spanyolország szűkkeblű eljárásáról. Jelentését decz. 9-én kinyomatni s a külföldi követeknek is megküldeni rendelte a kongresszus.

1820 márcz. 8-án *Adams* törvényjavaslatot terjesztett a kongresszus elé, mely szerint az elnök fölhatalmazást nyer Florida elfoglalására s az összes floridai hivatalok betöltésére, a személy-

¹ 1824-ben volt a tengeren s a tavakon az Egyesült-Államoknak 7 drb. 74 ágyus sorhajója, 5 drb. 44, 3 drb. 36, 2 drb. 24, 4 drb. 18, 1 drb. 14 és 5 drb. 12 ágyus hajója. 1815-ben épült első gőzfregátja, melyhez azóta még 4 kisebb járult. A kalózok ellen 15 bárka és salup működött; a tavakon 27 nagyobb hajó és 14 ágyúsálp járt. Ebben az esztendőben még 5 sorhajót és 5 fregátot készítettek.

és vagyonbiztosság s a vallásszabadság oltalmazására s az Egyesült-Államok törvényeinek életbeléptetésére. 16-án már 400 katonát indítottak Florida felé s odarendelték a Havannában állomásozó 3000 embert is. Mivel azonban a francia, angol és orosz kormányok felajánlották a spanyol udvarnál való közbenjárásukat, az amerikaiak is felfüggesztették az ellenségeskedés megkezdését. Csak ilyen fenyegetések és bonyodalmak után szánta rá magát a spanyol kormány, hogy végre-valahára, 1821 márcz. 3-án teljesítse több mint két évre felvállalt kötelezettségét s átadja Floridát, melynek kormányát most valóban átvehette *Jackson*; de csak azért, hogy néhány hónap múlva, miközben százféleképen bosszantotta a washingtoni urakat, daczosan és duzzogva vonúljon vissza. Jellemzi a yankeeszellemet, hogy az átvétel megtörténtével, július 14-én St.-Augustinban azonnal megindult egy angol hírlap.

Florida elfoglalását nemcsak a kalózkodás megszüntetése végett, hanem a miatt is követelték a déli államok, hogy megszökő *rabszolgáiknak* ne szolgálhasson menedékül. Ha még úgy húzódozott is ettől a gondolattól Monroe kormánya, a valóságban mégis a rabszolgatartók kedvében járt, mikor annyit táradozott Florida megszerzésében. Egy más körülmény még határozottabban napirendre hozta a *rabszolga-kérdést*. 1818 végéig 22-re szaporodott már az államok száma, még pedig véletlenül olyanformán, hogy a mikor a rabszolgatartó Kentucky, Mississippi vagy Alabama kérte az államok közé való felvételét, ugyanakkor hasonló kérelemmel fordult a kongresszushoz a rabszolgaellenes Vermont, Indiana vagy Illinois is. Így maradt meg a pártok közt való egyensúly. Mikor azonban Indiana délnyugoti szomszédja, Missouri-terület is államiségért folyamodott, egyszerre heves vita támadt, meg lehet-e ottan engedni a rabszolgaságot, vagy sem. Ekkortáiban azonban már kezdtek észrevenni, kivált az északiak, hogy kissé furesa világításban állhatnak a külföld előtt, midőn míg egyrésről az ember jogait hirdetik, másrészt állatok módjára bánnak színes embertársaikkal. Eleintén a társadalom mozdult meg. A quäkerek már 90 esztendővel azelőtt, 1727-ben sürgették a rabszolgaság eltörlését s 1751-ben nemcsak szabadon bocsátották négereiket, hanem tanittatásukról és letelepítésükről is gondoskodtak, 1780-ban pedig kieszközölték, hogy Pennsylvania, majd New-York-állam szabadoknak jelentette ki mindazokat a néger rabszolgákat, kik a függetlenségi nyilatkozat meg-

tétele után területén születtek. Ugyanúgy határozott New-York is az 1799 július 4. után születettekről. Ezzel a néger mindencetre vesztett értékéből, mert az eladásnál már csak saját személyét vették tekintetbe, holott árát azelőtt a családjától remélt szolgáltatokhoz szabták. Különbösen is rossz útra tévedt a philanthropia; mert az lett belőle, hogy a pennsylvaniai vagy new-yorki gazda a nyakán veszett öregebb négert, ki nem versenyezhetett a fehér ember munkájával, eladta valamelyik déli államba, hol a gyapot- és cukornádföldeken még a tőpörödött aggasztányokat is használhatták, — hol a fehér ember csak felügyelt, de nem dolgozott s így nem is versenyzett a négernek munkájával és a hol — mindezek következtében — többet is adtak a négerért, ki tehát, az emberszeretet dicsőséges nevében, csak gazdát cserélt. S nem járt jobban szabadnak született fia sem, mert a társadalom megvonta tőle azokat a jogokat, a mit maga az állam adott.

A Philadelphiiában 1787. tartott konvent a rabszolgák behozatalát csak 1808-ig engedte meg. Mivel azonban a rabszolgaszállítókkal nem bántak úgy, mint közönséges kalózzokkal, azzal mocskolták be az időközben köztörvénynyé lett határozatot, hogy 1804—1808 közt Dél-Carolinába egymagába 50,000 négert engedtek beszállíttatni. Az angolok példájára — talán szégyenletükben — 1808-tól az amerikaiak is eltörölték a rabszolgakereskedést. Azonban épenséggel nem gátolták a csempészetet. Még 1819-ben is 14,000 főre tették a rabszolgák behozatalát. 1820-ban csupán Maine, New-Hampshire, Vermont, Massachussets, Ohio s Michigan nem ismerte a rabszolgaság intézményét; 300 on alúl volt a rabszolgák száma Rhode-Island, Connecticut, Pennsylvania s Indiana államokban is. Legnagyobb tömegben (425,153) laktak a szabadság vezérállamában, Virginiában, hol a népességnek csaknem 40%-át tették.

Néhány statisztikai adat eléggé megvilágítja ezt a helyzetet. Az Egyesült-Államoknak volt ¹

1790-ben	3.929,827 lakosa; ebből	697,897 rabszolga	=	17,7%				
1800-ban	5.305,925	»	»	893,041	»	=	16,8	»
1810-ben	7.239,814	»	»	1.191,364	»	=	16,4	»
1820-ban	9.638,131	»	»	1.538,064	»	=	15,9	»

Átlag 6.556,428 lakosa; ebből 1.080,091 rabszolga = 16,7%

¹ Számításaimat a *Haraszty* által (Útazás Éjszak-Amerikában, 97—98. lapon) közlött statisztikai adatok alapján tettem meg.

Missouri-terület, mely most az államok közzé való fölvételét kérte, még az 1820 évi átlagon is alúl maradt, a mennyiben ott 15,4% rabszolga volt; igaz, hogy ez tíz év alatt 33 és 20 év alatt 100% növekedést jelentett. Figyelmet érdemel, hogy míg — az egész köztársaságban — az első húsz esztendőben átlag $3\frac{1}{2}$, addig az utolsó tíz esztendőben már nem egészen 3%-ra ment évenként való gyarapodásuk, a mi nem a születés, hanem a behozatal csökkenését jelenti. *Randolph, Clay, Crawford* stb. lelkes beszédekkel mondtak egyszer-másszor a rabszolgák érdekében; szónoklataik hatását azonban nem kevésbé rongthatta, hogy csak rájuk kellett tekintenie annak, a ki rabszolga-tulajdonost akart ismerni; s hogy csak a kongresszus palotájának ablakain kellett kipillantania, a ki rabszolgavásárt akart látni.

Philanthropok, a kiknek a szíve elfacsarodott, mikor jajgatott a lány, kit apjától, — a feleség, kit férjétől, — az anya, kit gyermekétől szakítottak el, 1816. decz. 31. Washingtonban gyarmattársulatót alapítottak a végből, hogy a szabad négereket Afrikába telepítsék vissza. Iskolázott négereket akartak szállítani oda, a sötét földrészbe, kik azután majd az amerikai és európai fölvilágosodást és műveltséget terjeszszék fajrokonaiik közt. 1820 ban tették az első kísérletet, mikor 30 néger-családot szállítottak Sherbro-szigetere, (Sierra Leona partjaival szemben). Mikor ezek csakhamar elpusztultak, 1821-ben a Cap Mesuradonái alapítottak egy új telepet, melyet a köztársaság elnökének tiszteletére *Monroviának* kereszteltek el, s ezt tették a *Liberiának* nevezett köztársaság fővárosává. Talán javára is vált a mozgalomnak, hogy ekkor még nem tudták, milyen csekélységgé fog összezsugorodni az olyan vérmes reményeket keltő kísérlet. Az első 15 esztendőben mindössze is csak 809 négert vittek oda vissza s ezekről a negerekről nagyon igaznak bizonyult, a féltudás mennyivel veszedelmesebb a csupa tiszta ostobaságnál. Mert a négerek egykori tanítóiknak inkább rossz tulajdonságait honosították meg újra fölhalált hazájukban s jó tulajdonságaikat is csak majmolták, — nem követték. Azonban, ha még úgy gúnyolják is egyesek ezeknek a néger-barátoknak vállalkozását s ha még úgy kétségbe vonják is szándékaik tisztaságát, az a mozgalom valamivel mindamellett is közelebb vitte megoldásához a néger-kérdést, ép úgy, mint azok a lapok és könyvek, melyek a

legridegebb természetességgel rajzolták a rabszolga-élet fölháborító jeleneteit.

A kongresszus 1819-ben törvényt hozott, melyben *kalózkodásnak* bélyegezte a rabszolga-kereskedést. Igaz, hogy csak fél-rendszer szabály volt ez, mert a senatus törölte belőle azt a pontot, mely halállal bünteti a rabszolgával kereskedő amerikai polgárt. De mikor épen akkortajban irták a lapok, hogy New-Yerseyből partikalózok számos fölszabadult négert megint rabszolgának huzoltak el, — ennek a törvénynek a közvéleményre mégis csak kellett hatnia. A szökött rabszolgák visszahozataláról szóló szigorú törvényjavaslatot már tárgyalni sem akarta a kongresszus; a mi által élénk elégtelenséget keltett a déli államokban.

Délen mindenütt *nagybirtokok* voltak, éjszakon csak kisebbek; sőt nem is volt általános a földművelés, mert a lakosságnak egy jelentékeny része *ipart* űzött. Amott minden emberre körülbelül 80 hold szántóföld jutott s így mindenestre több, mint a mennyit megművelhetett. Innen van, hogy a rabszolgatartás szokása 90%-ban a déli államok bűne lett s hogy a latifundialis gazdálkodás itt is ép úgy az emberiség rovására történt, mint valaha Rómában s mint mindenütt, a hol ennek a rendszernek hódoltak. Igaz, hogy Éjszak szabadelvű iparosai és farmerei négyannyi forgalmat csináltak, mint a déliek; de az is igaz, hogy ez a kisebb jövedelem csupán néhány nagyúr közt oszlott meg s hogy a tőkepenzes semmit sem juttatott a munkásnak, a rabszolgának, míg az éjszaki kisbirtokos és iparos drága pénzen fizette a napszámot. A Crassusok és a Lucullusok rabszolgarendszere nemcsak az ókorban nyomta el a szabadkeresetet. A szabad munkásnak sanylenie kellett az ingyen dolgozó rabszolga mellett.

Épenséggel nem volt tehát közönyös kérdés egyik félre sem, megengedjek-e a rabszolgatartást az államiságért most folyamodó *Missourinak*? Voltaképp nemcsak Missouri forgott szóban, hanem valamennyi terület, mely ezentúl hasonló kérelemmel fordulna az egyesülethez. Tehát *elvi* fontosságú határozatot kellett hozni. Missouriban 1810-ben 3000, s 1820-ban már 10,000 rabszolgát irtak össze; az arány körülbelül ugyanaz maradt; a rabszolgák a szabad népességnek azelőtt is, most is körülbelül hetedrészét tették. Csak a római történetet kellett valamennyire ismerniök, hogy elképzel-

hessék az amerikaiak, milyen veszélyekkel fenyegeti őket a rabszolgatartás. A régieknél a rabszolga is ahhoz a fajhoz tartozott, mint az úr maga s a rabszolga ott gyakran műveltebb volt uránál, úgy, hogy a szabadság megadásával egy-két nemzedék után eltűnt az úr és a szolga közt való társadalmi különbség. De ha még így is rettenetesek voltak a Spartacusok, mitől kellett tartani itt Amerikában, hol fajra, műveltségre oly óriási különbség mutatkozott gazda és rabszolga közt? S ha kimondanák is a *négerek egyenjogúságát*, a miről különben ekkor még csak költői lelkületű emberek álmodoztak, akkor sem lehetne megakadályozni, hogy a yankee-társadalom, mint idegent, le ne nézze a négert. Ha már a római patricius is csak gúnnyal tudott tekinteni a plebeiusra, az 1789. után élt francia arisztokrata pedig a polgárra, kivel különben jogait megosztotta, mit lehetett várni a négerek emancipációjától? Pennsylvania fölszabadítván a rabszolgát, csak következetesen járt el, ha választójogot adott neki; de életével játszott mégis az a néger, ki valóban gyakorolni akarta a jogát; s nem tartották illendőnek, hogy még a templomban is oda üljön a fehér ember mellé a fekete. Ohio-állam eltörölte a rabszolgaságot; de a szabad négert is kitiltotta a maga területéről; igaz, hogy hasonlíthatatlanul jobban is felvirágozott, mint pl. a vele szomszédos Kentucky, melyben a munkát rabszolgák, tehát olyanok végezték, kik átkozták a göröngyöt, melyet vetés alá kellett fölszántaniok. Csak a szabad munka nemesít; s őket *korbáccsal* kergették dologra! De már ekkor kezdtek rájönni, hogy a megmunkáltatásra váró területek folytonos szaporodása annyira fölveri a rabszolgák árát, hogy immelámmal végezett munkájuk voltaképpen többbe kerül, mint a szabad napszámos fáradozása. Hiszen Louisianában ekkor átlag 584, Alabamában, Carolinában és Georgiában 390 s Marylandben, Virginiában stb. 280 dollárra becsültek egy rabszolgát.

Mentől több földet szereztek maguknak az Egyesült-Államok, annál jobban szétszóródtak a területükön élő rabszolgák, mivel a határokon belől barhová el lehetett őket adni. A Mississippi völgyében feltört új területek az addigiaknál még alkalmasabbak voltak cukornád- és gyapot-ültetvényekre. Már pedig ha e végből óriási árakat ígértek pl. Louisianában egy-egy jól megtermett rabszolgáért, fölment a négerek ára Kentuckyben, meg egyebütt is és így min-

denesetre válságosabb helyzetbe jutott a mezei gazdaság. Hiszen ha pl. a világpiacon a dohány ára, a növekvő verseny következtében csökkent, a rabszolga ára pedig ugyanaz maradt, sőt emelkedett, — természetesen, hogy Virginia, mely a nagy embereken kívül, kik Amerika szabadságát megalapították, termelt egyúttal dohányt is, a mihez épen a rabszolgák értettek legjobban, — egyszerre úgy találta, hogy vagy a dohánytermesztésről, vagy a rabszolgaságról, de az egyikről mindenesetre le kell mondania. S mivel kiszámította, hogy a dohány a napszámos munka mellett sem drágulna meg, ha nem is lelkesedett, okoskodni kezdett a rabszolgaság eltörlése érdekében. A rabszolgákat pótolhatnák az európai *bevándorlók*, kik annál olcsóbban kénytelenek dolgozni, mentől tömegesebben érkeznek; s így sokat lehetne nyerni a — dohányon. Másrészt azonban a négerek oly tömegesen laktak Virginiában, hogy egyszerre való felszabadításuk nemcsak gazdasági, hanem társadalmi, sőt — igen könnyen — állami válságot is okozhatott volna. A mit, csekély száma miatt, éjszokon túrni kénytelen, délen — hol nagy tömegben él együtt, — nem tűrné el a felszabadított néger. *Jefferson* már előre látta, hogy a négert föl *kell* szabadítani; de nemcsak könyvekben, hanem élőszóval még ekkor is hirdette, a Monroe idejében, hogy ez a néger azután nem él meg *egy* államban a yankeével, hanem *külön államot* fog alapítani.

Oly államban, hol a fiú, kinek apja fehér, anyja fekete volt, rabszolgája saját édes apjának s kitéve annak, hogy eladás végett vásárról-vásárra huzcolják, — egészen máskép ítélték a rabszolgaságról, mint a hogy azt az éjszakiak, vagy az európaiak szerették volna s a négerek érdekénél előbbvalónak tekintették a maguk érdekét. Kétségkívül hatásos jelenet lehetett, mikor a kongresszusban Missouri kérelmének tárgyalásakor a newyorki *Tal-madge* egy harminczéves férfit tűzével szónckolván a mellett, hogy ebben az új államban már ne engedjék meg a rabszolgaságot, épen akkor hallgatott el, mikor odalenn lánczait esőrgetve vonult el egy rabszolga-csapat, melyet néhány fehér káromkodva, korbácsütések közt nógatott gyorsabb haladásra. A kongresszus ugyan elnapolta üléseit, mielőtt Missouri ügyében határozott volna, — a sajtó és a társadalom azonban megmozdult s a déliek nagy bosszúságára, ha nem is mindjárt a rabszolgaság eltörlését, legalább ter-

jedésének akadályozását s az 1787. évi törvénynek a Mississippitől nyugatra eső területen való életbeléptetését követelte. A vitát csakhamar a kongresszusnak újabban megnyílt ülészakaszában folytatták. A georgiai *Cobb* megjósolta, hogy ezzel a kérdéssel olyan tüzet gyújtottak, melyet az Oczeán minden vizével sem olthatnak el, mert ehhez vérfolyam kell. *Clay* azzal ijesztgetett, hogy az egyesület öt év múlva már három (egy keleti, egy nyugati s egy déli) államesoporra válik külön és *Jefferson* is aggódott az egyesület főmáradaása miatt. *Monroe* elnök maga azonban az alkalmazkodás politikáját üzve, egyezkedésre intette a pártokat.

Jó cím volt erre, hogy Massachussets keleti része *Maine* név alatt külön állammá akart alakúlni. Az éjszaki új állam fölvétele egy időre megint helyreállította volna az egyensúlyt a rabszolgatartó s a rabszolga-ellenes államok közt, mi különben csak a kérdés megoldásának elhalasztását jelentette. A taktikusok kivítették, hogy *egy billben* javasolták a két állam, Missouri és Maine fölvételét; s hogy ezt a billt azután 1820. márcz. 3-án el is fogadta a kongresszus. E szerint elejtették azt a kivánságot, hogy Missouri ne tőrje a rabszolgaságot s minden föltétel nélkül vették föl az egyesület kötelekébe. Azt azonban mégis kimondták, hogy Louisiana többi részében az éjszaki szélesség 36°30'-étől éjszakra *a rabszolgaságot végkép eltörlik*. Így akarták elejet venni a rabszolga kérdésben minden újabb vitának; vagyis kimondották eleve, hogy ettől a vonaltól éjszakra nem engedik meg a rabszolgatartást egy területnek sem, mely államiságért folyamodik; ellenben attól délre nolle-velle bele kell nyugodnia a rabszolgatartásba minden új államnak. Így tehát még közjogilag is választóvonal lett a 36°30' s valóban két csoportra, két ellenséges táborra osztotta az egyesületet. Két ellenséges táborra, mely 1861-ben évtizedek óta fölhalmozott gyűlölettel tört egymásra, hogy karddal oldja meg azt a kérdést, a mit parlamenti vitákkal megoldani most nem sikerült.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

Gritti egri püspöksége.

Szederkényi Nándor szerint »1530. évben, midőn Gritti Lajos az ország kormányzatát János király nevében, mint helytartó, kezéhez ragadta, magát egyideig egri választott püspöknek is czímezte. E czímen írt Vasmegeye rendeihez okt. 11 én fölhívást, hogy János királynak engedelmeskedjenek és még pecsétjén is a püspöki czímet használta. Később elhagyta a czímezést. Ugy látszik, első föllépésénél tekintélye növelésére ruházta föl magát e czímmel, melyről később önként lemondott.«¹

Mindennek bizonyítására azonban csak egyetlen okmányt közöl² és más forrást nem idéz a szerző. Az illető okirat, melyben Gritti »Electus Agriensis, Summus Thesaurarius Regius«-nak czímezi magát, »Budae feria tertia proxima post festum Sacli Dionisii« kelt s azért alkalmasint már 1530. április 12-én állíttatott ki.

Az idézett passus elolvasásánál azonban az a gondolat rögzötte meg magát fejemben, hogy ha Grittinek más jogcíme nem volt volna az »egri választott püspök« czíméhez, mint saját szeszélye, úgy tekintélyének növelese helyett ép oly módon tette volna magát nevetségessé, mint a pávatollakkal ékeskedő mesebeli tarvarjú és a magyaroknak ép úgy nem imponált volna, mint állattársainak az oroszlánbőrbe bújt mesebeli szamar. Azért utána kutattam a dolognak, mely kutatásnak eredménye érdekelni fogja különösen az erdélyi olvasót s azért itt közlöm.

Hogy Grittit a Konstantinápolyban tett jó szolgálataiért János király több ízben kitüntette, az ismeretes dolog. Így pl. Szerémi György elbeszél egy epizódot a Rogendorfék által megszállott Budavára ostromából és azután hozzáveti, hogy »mox rex (Joannes)

¹ *Hevesvármegye története* II. 25.

² U. o. II. 431.

fecit Dominum Gritti Ludovicum in gubernatorem Hungariae in mense veris Marcii«, hol a »tavasz« szó tautologia ugyan, de a jelen esetben hasznos.³ Nemsokára ezután még a napot is megnevezi ily módon »et dominus Gritti jam erat gubernator Anno 1531 in mense Marcii in die divi Gregorii pape«. ⁴ Gergely pápa napja csakugyan márcziusra, még pedig e hó 12-ére esik. Szerémi azonban bizonyára nem azt érti, hogy Grittit az említett napon nevezték ki, hanem, hogy akkor már kormányzó vala. Püspökké való kinevezetéséről azonban mitsem említ.

Pray⁵ közli János király levelét is »datum Budae 1530« (valami másoló rötségéből így megrövidítve), melyben János »dominum Ludovicum Gritti, supremum thesaurarium et consiliarum nostrum« kinevezi »in gubernatorem nostrum, ac regni nostri Hungariae« s ilyképen okadatolja a kitüntetést »quare habito ratione virtutum etc. domini Gritti . . . quae ipse antea quoque, tum vero in proxima obsidione civitatis nostrae Budensis, quam una nobiscum pro conservatione hujus regni . . . pertulit« stb. A levél keltét illetőleg Pray azt a véleményt kockáztatja, hogy alkalmasint december havában kelt, még pedig Rogendorfnak elvonulása után az általa sikeretlenül ostromolt Budavára alól. Az ostrom, mint Szerémi írja, december 23-án lett beszüntetve.⁶ Püspöknek e levélben sincs czimezve Gritti. De ha Bethlen Farkasnak hitelt adhatunk, János király már ekkor tudta, hogy VII. Kelemen pápa őt kiközösíteni készült az egyházból és azért fukarkodott a püspöki czimzésekkel.⁷

³ *Mon. Hung. Hist. Scriptores*. I. 296.

⁴ U. o. I. 297. — Szádeczky szerint — Wenzel hibásan »1530«-ra változtatta az évszámot. Az eredeti kéziratban szintén tévesen »1537« áll. L. *Szerémi emlékirata kiadásának hiányai*. Akad. értek. 1892. 34 l. és *Szerémy György élete*. U. o. 68 l. Az emlékirat szerzője chronologicus botorkálásaiban következetes, mert pl. az ostromot is 1536-ra teszi.

⁵ *Epistolae Procerum* II. 367. A raguzai köztársasághoz írt levelében (u. o. 370) János király szintén említi (Budae 8. mensis Januarii 1531), hogy Grittit »pro suo eximiis et praeclaris virtutibus« Magyarhon kormányzójává nevezte ki.

⁶ Id. m. 293.

⁷ A keresdi kiadás 55. lapján. — Közli János királynak egy igen csípős hangon írt levelét a pápához ily kelettel »Alba-regali 15. Nov. 1529.« Katona nem fogadja el a levelet valódinak, mert János király Budán volt »Sabbato post festum b. Martini Ep. 1529« (tehát nov. 13-án) és u. a. év Miklós napján.

Kiközösítése az ugyanazon év december 22-én Bolognában tartott consistoriumban lett elhatározva⁸

Annak bebizonyítására azonban, hogy János király Grittit csakugyan kinevezte egri püspöknek, legújabbán Óváry Lipót közölt egy adatot. Kivonatát adja⁹ a velencei signoriának 1530. július 20-áról

Ez utóbbi dátum azonban semmit sem bizonyít és az előbbi sem sokat, mert két nap alatt János király Fehérvárra mehetett és különben is Bethlen dátuma tollhíba lehet. Katona azonkívül még avval okadatolja kételyét a levél valódságában mivel »ille tam acerbis stilus non congruit characteri Zápolyae, sed potius Bruti, cujus virulentus in pontifices calamus omnibus satis notus est.« *Historia Critica* XX. 525. Csakhogy a levél nincs meg Brutusnál, vagy legalább én nem találtam meg. A Toldy ígérte index-xel pedig adósa maradt az akadémia a történet kedvelő olvasó közönségnek; pedig hát éppen Brutusra férne rá az index. Ez utóbbi II. kötetének 287. lapján csacsog valamit arról, hogy a pápa János királyt fenyegette, a következő lapon már »Joannes jactandus«-ról szól; még a 297. és köv. lapokon is úgy látszik ugyanazt a szalmát csépelni, míg végre a 302. lapon van egy »nagy hészag« melyen túl nyomát veszünk a tárgynak. — A Bethlen közölte levél csípős ugyan; borsót tör a pápa orra alá, de azért valódi lehet.

⁸ Az Óváry közölte regesta szerint »János király excommunicatiója a consistoriumban a béke megkötése előtt egy nappal lett elhatározva.« *Akadémia Oklevél másolatai* II. 36. »A béke« alatt a Bolognában 1529. december 23-án kötött véd- és dacz-szövetséget kell értenünk, a melyről kiállított okiratot Dumont közli. Tome IV, part. II. pp. 53—58. — Az Óváry közölte regestát dr. Fr. Dittrich is közli *Regesten und Briefe des Cardinals Gasparo Contarini* című munkájában (Braunsberg 1881. p. 48). Tudatlanságból Rómából 1529. feb. 17-éről keltezi a levelet. — Hogy azonban csakugyan Bolognában nem pedig Rómában lett János király kiközösítve, azt VIII. Henrik angol király egy leveléből is tudjuk. *Mon Hung. Hist.* Diplomata V. 174. »Alterum, quod (Pontifex in Brevi illo quod ad nos dedit) contra omne jus fasque, et in Caesaris dumtaxat gratiam, Johannem Hungariae Regem indefensum et inauditum a regia dignitate exuerit, et extra Ecclesiae communionem, sua sententia, quam Bononiae tulit, ejecerit.« — Hogy pedig nem 1529 elején történt, azt Jean Joachim Seigneur de Vaux leveléből is tudjuk (I Ferencz francia királyhoz) »London CLV (el V?) Marzo 1530« című kelettel, melyben a levélíró tudatja királyával, hogy az angol király egy audientia alkalmával közölte vele a hírt, hogy a pápa »hallomás szerint« kiközösítette János magyar királyt. Lásd *Letters and Papers . . . Henry VIII* a dátum alatt. Tehát Bolognából Londonba ép oly gyorsan jutott el a hír, mint Velenczébe. — Minden körülmény arra mutat, hogy János király kiközösítettését hangos dobra nem igen verték a Bolognában összegyűlt jó keresztények. — Óváry szerint (id. m. 37) a bulla szövege Budára 1530 elején az országgyűlés folyama alatt érkezett meg.

⁹ Idézett művében II. 38. — Óváry módszerét a regesták közlésében

kelt levelének a császár és Ferdinánd udvaránál idéző követjükhöz, melyben a János király részéről egri püspöknek kijelölt Gritti Alajos-ról¹⁰ van említés téve.

Történetíróink figyelmét eddig azonban elkerülte az Albèri részéről már régebben közölt¹¹ azon adat, mely szerint magának Gritti-nek egy levelét már 1529. október havának 18-án olvasták föl a velencei tanács ülésében, melyben tudtul adja, hogy Budán van és János király nagy kegyében áll, a ki kinevezte őt egri püspöknek, mely méltósággal évenkénti 22 ezer arany jövedelem jár; továbbá, hogy nem sokára ezen kitüntetés után ki nevezte a király legelsőbb biztosának, s Magyarhon kincstartójának és katonai főparancsnokának. A signoria november 2-án felelt leveleire s megküldötte neki szerencsekívánatait előléptetéséhez. Ez adatok hitelességéhez alig férhet kétely.

Nincsen azonban adatunk arra nézve, hogy a pápa Gritti kineveztetését valaha megerősítette volna. VII. Kelemen és az új püs-

remélem nem fogják utánozni történetíróink. Hogy példában mutassam be módszereit, ő Grittire nézve számos regestét közöl, de egy szóval sem árúlja el, hogy az eredeti teljes szöveget éppen maga az Akadémia történelmi bizottsága 116 lapon közölte a *Magyar Történelmi Tár* 3. kötetében. Ha pedig az ebben közölt szöveget összevetjük az Óváry közölte kivonatokkal, úgy azon tanakodunk, hogy ennek a *crambe bis repetita*-nak tulajdonképen mi a *raison d'être*-je. Annak a kutatónak kinek nincs tudomása a már közölt szövegről, a kivonat nem ad helyes, de még megközelítőleg sem teljes fogalmat az eredeti okirat tartalmáról. Annak pedig, ki ismeri a szöveget az Akadémia előbbi közléséből, a kivonat teljesen fölösleges. Egy-két levél kivonatát pedig nem közli. Elvesztek-e ezek azóta, hogy nyomtatásban megjelentek?

¹⁰ Gritti-nek keresztnéve Alvise volt. Némelykor »Alonise«-nek is írják. Ő magát latinul »Ludovicus«-nak nevezi. Mások őt »Aloisio«- és »Luigi«-nak hívják s ezért történetíróink is majd »Lajos«-nak majd »Alajos«-nak nevezik őt.

¹¹ »Alle ventisei die ottobre (1529) . . . ei fuono appresso lettere die M. Alvise Gritti, figliuolo del serenissimo principe, date in Ungheria . . . Di poi avvisa (Alvise), lui ritrovarsi in Buda in ottima grazia del Vaivoda re Giovanni di Ungheria il quale l'aveva creato vescovo di Agria; per il qual grado avria ventidue mila ducati all' anno di entrata; che appresso era Stato eletto sommo suo commissario e tesoriere di quel regno, e luogotenente generale«. L. Eug. Albèri *Relazioni degli ambasciatori Veneti* Ser. II. vol. III. p. 150. — November 2-án pedig »la Signoria si congratula con messer Alvise dell' elezione sua al vescovato d' Agria« stb. U. o. 160 l.

pököljölt atyja, Gritti András, a velencei doge ép ez idő tájt nagyon jó barátok voltak, de a pápa egyszersmind hajhászta V. Károly császár barátságát is s e miatt »János vajdá«-nak még nevét sem emlegették a fölötté ingerlékeny császár jelenlétében. VII. Kelemen éppen 1829. október 24-én érkezett Bolognába 25 biboros és az összes »court ecclesiastique« kíséretében, hogy ott bevarja és megkoronázza a lombardi vas koronával új szövetségét, V. Károlyt.¹² Már pedig a pápa megerősítése okvetlenül szükséges volt Gritti püspökségének beteljesedéséhez. A mit Pietro della Valle regel róla, hogy t. i. Gritti Szulejmán szultán jóváhagyásáért is folyamodott volna és hogy a szultán ezt neki meg is küldötte, *si non e vero*, legalább tréfának *ben trovato*.¹³

A meddig pedig a pápai jóváhagyás meg nem érkezett, János király püspök jelöltjei mint pl. Grittin kívül Laszki János, Fráter György stb. püspökökké nem lehettek. Laszki 1536. táján protestánsná lett, Grittit pedig a fölháborodott erdélyiek 1534. őszén lefejeztették. Fráter Györgynek azonban kedvezett a szerencse s azért, midőn a váradi békében János király kiengesztelődött Ferdinánddal és ennek bátyjával s ezek révén valószínűleg a pápával is, György barát már nem írja alá magát »*Electus* Varadiensis«-nek hanem *Episcopus* Varadiensisnek.¹⁴

Érdekes volna megtudni, hogy Szederkényi honnan tudja azt, hogy Gritti »önként mondott le« püspöki címéről. Vagy talán ezen

¹² Gachard *Voyages des Souverains des Pays-Bas*. II. 85 és köv. II.

¹³ »Re (Giovanni d'Ongaria) con il consiglio de suoi banni Pelesse governatore de tutt' il Regno d'Ongaria facendolo Conte di gran Contado di Marmarus . . . (Engli anche?) Pelesse Vescovo d'Agria die valsuta (valsente?) Phonore (il qual honore?) non volse egli accettare se da Solimano non fosse confirmato, la qual confirmatione gli fu da esso largamj (largamente?) concessa . . .« *Magyar Történelmi Tár* III, 21. A másoló vagy szedő ugyancsak megviselte az eredeti szöveget.

¹⁴ Hogy meddig maradt János király kiátkozott, nem tudjuk. Raynaldus szerint 1534. július havában a pápa nem akarta meghallgatni kérelmét a lutheránusok ellen tervezett intézkedései ügyében, mert állítólag a király még nem folyamodott volt, hogy a pápa őt az átok alól föloldja. *Annales Eccles.* XIII. 103. — Tudtommal Fráter György legutoljára 1539. márczius 26-án írja magát alá »*Electus*nak« és III. Pál már maga is váradi püspöknek ezímezi őt 1540. okt. 3-án. L. Károlyi *Codex Epistolaris* 39. I. és 342. II. — VII. Kelemen 1534. szeptember havában halt meg.

állítás is csupán conjectura? Mert Pietro della Valle, hű kísérőjének, állítása nyomán fölötte valószínű, hogy haláláig egri »püspök« maradt Gritti¹⁵. Scepper Kornéltól pedig azt tudjuk meg, hogy az egri püspökséget egyik fia számára tartogatta, kinek ezenkívül még Erdély uralmát is szánta volt.¹⁶

Grittiről épp úgy mint collegájáról a püspökjelöltségben, Laszki Jánosról s ennek fivérééről, Jeromosról, lassankint az a hír terjedt el, hogy az új »eretnekség« tanaival egyetértének. Ezért ő jónak látta a német császárhoz levelet írni és a szállógo hírt részéről megczáfolni.¹⁷

¹⁵ »Io . . . deliberai di scriver una lettera a Monsignor Arcivescovo di Collocia, et Vescovo d'Agria, perche doppo la morte del mio Signore (Luigi Gritti) il Re Giovanni haveva conferito a su Signoria Rma quel vescovato d'Agria« Id. köt. 56 l. — Szederkényi szerint »János király tényleges birtokában lévén Hevesmegyének és az egri várnak is, (az) 1536. év folyamán, *valószínűen nemsokára* (Szalaházy) *Tamás halála után*, egri püspökké Frangepán Ferencz kalocsai érseket nevezte ki.« (Id. m. II. 31.) Mintha bizony János király törődött volna egy rézbatkát avval, hogy ellenfelének püspökjelöltje életben volt-e vagy nem, midőn Gritti halálával János fölfogása szerint az egri szék megürült. Hogy példát idézzek, János király 1527. aug. 16-án András plocki püspöknek 500 frtnyi évi díjat adományozott és ugyanaz nap írt VII. Kelemen pápának, tudtúl adván neki az adományozást és beleegyezését kérvén, hogy az említett évdíjat a »megürült« veszprémi püspökség javadalmából fizethesse ki a megnevezett lengyel főpapnak. Ez a püspökség pedig azért ürült meg János király véleményében, mert éppen Szalaházy Tamás akkoron veszprémi püspök Ferdinánd trónigényei mellett kardoskodott. Ferdinánd viszont osztogatta a püspöki székeket tekintet nélkül arra, hogy valjon János királynak volt-e jelöltje rájuk, vagy nem. Így pl. koronázása alkalmával az egrit Szalaházyknak, az erdélyi püspökséget pedig Gerendy Miklósnak ajánlotta föl. A belháború forgandó szerencsétől függött, hogy ki élvezendi majd a jövedelmet, mert János király a fönnebb mondott napon az üresedésben levő erdélyi püspökség jövedelmeiből ezer frtra rúgó évdíjat Tomicki Péter krakkai püspöknek adományozott s ehhez is kérte a pápa beleegyezését. L. *Acta Tomiciana* IX. 251. 253 és *Mon. Hung. Hist. Diplom.* XXV. 273. »*Beati possidentes*« volt akkor is a motto. — Egy Óváry közölte (id. m. II. 66) regesta szerint Frangepán Ferencz 1535. márcz. 12-én már egri püspök volt.

¹⁶ »Nam jussi sunt illi (Ludovico Gritti) subesse Sanchsachi omnes, et efferato, tam ob acceptam ignominiam, quam ob Gritti junioris caedem filii, cui parabat *praeter* episcopatum Agriensem dominium Transilvaniae.« *Mon. Hung. Hist. Diplom.* XXV. 525.

¹⁷ »Quelleque faulse opinion de ma foy envers la religion chrestienne.«

Egykorú forrásokból tudjuk, hogy Gritti tolyvást törökösen öltözködött. Nagy Iván szerint¹⁸ életnagyságú arczképe Velenczében a Ste. Ermagora e Fortuna, overo San Marcuolo városrészben a Gritti-családnak régi palotájában, a többi ősök képei közt még 1857-ben is ott diszelt, teljesen török jelmezben turbánnal. A szerző hallgatagságából azt gyanitom, hogy pásztorbotos és püspöksüveges czimere nem fordul elő az arczképen.

London, (43. Cromford Road Wandsworth S. W.) 1895. nov.

Igy említi az »álhírt« a császárhoz írt és Budáról 1530. decz. 23-án kelt levelében. Lanz, *Correspondenz d. Kaisers Karl V.* I. 411.

¹⁸ *M. Tört. Tár.* III. 4.

KROFF LAJOS.*

* Londonban élő derék honfitársunkban, (ki mérnöki hivatása mellett, nagy előszeretettel foglalkozik történeti tanulmányokkal, s a magyar történetírásnak eddig is kitűnő szolgálatokat tett, úgy hogy neve a szakkörökben régóta köztiszteletnek örvend) igen jeles új munkatársat nyert folyóiratunk. Igéretét bírjuk, hogy nemsokára az *aversai gyilkosságáról* (Endre királyfi megöletéséről Nápolyi Johanna által) ír egy tanulmányt új adatok alapján az »Erdélyi Múzeum« számára.

Szerk.

A „Kurjácška gredai“ ősemberi telep Kécsán (Torontál vm.)

(Első közlemény.)

I.

Előszó.

(Felolvasatott a szakosztály nov. ülésén.)

T. Szakosztály! Az itt bemutatott dolgozat szerzője Orosz Endre néptanító. Már maga ez a jellemzés magyarázat nélkül is kifejezi, hogy szerény állású, szegény ember, de nemes törekvésű, mert a népoktatás szolgálatába szegődött, a mely se fényes állásra, se gazdag jutalomra se nyújt reményt és kilátást. Szerencsés csilgázata még mint nagyon fiatal embert érintkezésbe hozta a Szamos-Ujvárt élő Orenstein nyug. őrnagy úrral, a ki szenvedélyes dilettans archeologus és itt kapott tudványó elnöke kedvet a régészethez. Mint oly ember, a kinek anyagi viszonyai nem engedték, hogy sok évi tanulmányt és sok pénztl igénylő egyetemi u. n. tudományos pályára lépjen; megelégedett azzal a tudással, a melyet a néptanítóképző intézet nyújt és a mely neki éppen elegendő előképzést adott arra, hogy önképzés útján egészítse ki a maga tudása hiányait, a melyeket saját szerénysége legjobban érzett. Ezt meg is tette mohó tudvágygal és kitartó vasszorgalommal. Azt is megérthetjük ebből, hogy miért adta magát tüzetesen éppen az u. n. történelemelőtti, vagy helyesebben mondva őskori régészetre. Itt folyton eber, kiváló figyelő tehetsége, élesen látó szeme és különösen ügyszerető buzgalma arra ösztönözte, hogy mindenütt, a hol bármi czélból megfordult, leste és figyelemmel kísérte az esetleges leleteket, a hol őskori telepet sejtett, kutatott és gyűjtött, a hol bármi czélból folyó földmunkáról vagy ásatásról értesült, ha csak lehetett, ott termelt, megfogatott és szétmorzsolta minden göröngyöt és minden apró tárgyat, bármi kevés jelentőségűnek látszott is, gondosan felgyűjtött, apróra tanulmányozott és utána járt. A sok látás gyakorlati nagy

tapasztalaton alapuló helyes ítélőtehetséget fejlesztett benne és mint-hogy ezen a téren a nála hiányzott eruditiora úgy sem volt szüksége, hogy szakmunkákban tehessen tanulmányokat, szorgalmasan olvasott mindazokban a könyvekben és tolyóiratokban, a melyek az ősrégészetre vonatkoztak és a melyekhez hozzáférhetett. Kutatásai közben csakhamar telfedezővé is lett és első тұrathatott fel oly helyeket, a hol azelőtt nem is sejtettek őskori telepet. Így sikerült neki évek során át oly nagy és érdekes gyűjteményt összeszerezni, hogy ma már ez a gyűjtemény kiszorítja szerény lakásából.

A mikor íráshoz fogott, nem vezette se írói dicsőség hajhászata, se feltűnésre vágyás. Hasznos akart lenni és ismertetni hasonlóirányú törekvőkkel a maga tapasztalatait és észleleteit. Ilyen ismeretelő leírás ez a dolgozat is, a melyben a torontálmezei Kécsa község határán telfedezett őskori telepről gyűjtött tárgyakat leírja a maga egyszerű és természetes modorában, minden tudós követelődzés nélkül.

A mondottak után két okom van, a miért ohajtom, hogy e dolgozat helyet kapjon a mi kiadványunkban. Egyik az, hogy mutasson példát arra, mit bír kivinni és létrehozni a nemes tudásvágy és az önzetlen szorgalom szerény eszközökkel, csendben munkálva, minden dob- és trombitászó nélkül és kevés, de nagyon kevés anyagi móddal. A másik az, hogy csináljunk propagandát egy régi kedvenc eszmémnek. Sokat érintkeztem szomszédainkkal, a száz atyámfiaival, a kik, ha politikailag alkalmatlan szomszédok is, közelebbi megismerkedés után igen rokonszenves és szeretetreméltó embereknek mutatják magukat és mindamellett, hogy nagymérvű segélyforrásokról nem rendelkeznek, nagyon számot tevő tudományos munkásságot fejtenek ki és általános elismerést kivívott eredményeket mutatnak fel a tudomány minden ágában. Ezt pedig annak köszönhetik, hogy köztük minden iskolázott ember, le a legszerényebb falusi papig és tanítóig, a maga hivatásszerű és kenyeretadó teendői mellett, szabad idejében tud időt és alkalmat szakasztani valami tudomány-ág szerény művelésére. Nem áll be mindjárt tudósnak, írónak; nem jár akadémiasság után, hanem beéri azzal, hogy szerény napszámosa legyen a tudománynak, a ki anyag- és adatgyűjtéssel szolgál azoknak, a kik állásuknál és készütltségüknél fogva hivatottak a leldolgozásra. Ine ez a mi emberünk mutatja, hogy ily hangyamunka nálunk is lehetséges és azért adjuk ki ezt a dolgozatot, a mely ha irodalmi formájában nem is mintaképe a tökélynek, de mintaképül szolgálhat sok, nagyon sok embernek, a kik most oly kevés vagy éppen semmi hasznát sem veszik szabadidejüknek.

FINÁLY HENRIK.

II.

Az 1892. nov. 20-án Kécsa helység határán tartott excursióm alkalmával egy eddig teljesen ismeretlen ősemberi telepet figyelhettem meg a szántóföldek felszínén szétszórta heverő cserépedénytöredékek és kovaszilánkok előtördülése alapján.

Egy éven át végzett tüzetes tanulmányaim által a telep őskori tárgyait s ezek eljövetele, valamint az őstelep mindennemű viszonyait képes voltam nem csekély fáradságot és időáldozatot követelő munka arán annyira összegyűjthetni, illetőleg megismerhetni, hogy ezen észleleteim eredményét a földtani-régészeti tudományok által megkívánt részletes kidolgozásban egy terjedelmesebb közleménynyé állíthattam össze, mit a következőkben adok elő:

Kécsa nagyközség¹ az éjz. szél. 45° 44' és 46' között, s a kel. hossz. (Ferrótól) 38° 29' és 31' között Torontal vm. északkeleti részében fekszik. Vidéke horizontális fekvésű, beláthatatlan alföldi rónaság, 80 méter tengerszín feletti magassággal. A terület geológiai képződményei a legfiatalabb korúak. A felszint 0.5—1.5 m. vastagságú új-alluvialis, zsiros, fekete televényföld (humus) alkotja, melyben szárazföldi csigahéjak gyakoriak. A humus alatt 1.5 méternél vastagabb, márgaconcretiós sárga agyag-üledék következik, s ennek különösen felső szintjében igen sűrűn, javarészen mocsarainkban még most is élő apróbb édesvízi molluscafajok héjai fehérlenek, nevezetesen: *Planorbis corneus*, *Pl. marginatus*, *Lymnaea pallustris*, *Lymnaea auriculata*, mélyebb szintben a *Pisidium pusillum*, *Planorbis septemgyratus* *Cyclas corneus* stb., melyekhez néhány szárazföldi, a fűveken élő faj is társul, jelesen *Helix hispida*, *Cionella lubrica*, *Bulimus tridens*, *Pupa muscorum*, *Vitraea*, *Clausilia* sp.

Mindezen zárványok alapján kétségtelen, miszerint a sárga agyag vízi képződmény, mely a geológiai értelemben vett legújabb korban, az új-alluviumban egy jökora területet elborító, allandó és hatalmas mocsárból rakódott le, melynek ezen üledékeit a Temesvár—Csatád—Zombolya és Ujvár helységek közti területen szakadatlanul mindenütt észlelhettem.² Az új-alluvialis, fekete televényföldben Délmagyarországon igen gyakoriak a történelem előtti ember eszközei, edénycserepei és konyhahulladékai. Egy ily gazdag és érdekes lelhely a jelen alkalommal ismertetendő, u. n. «Kurjácska gredai» őstelep.

¹ Közigazgatásilag a különváltan élő nemzetiségek szerint Román- és Horvát-Kécsa létezik, azonban topographiailag ezek egy helységet képeznek.

² Halaváts Gyula m. kir. osztálygeológus úrnak földtanilag útbaigazító szíves adataiért itten nyilvánosan is köszönettel tartozom.

A most nevezett telep Kécsától délkeletre a Dellimánics és Cordier (olv. Korgyé) hodája (= tanya) között elvezető szekérúton menve, a $\frac{3}{4}$ óra járásnyira fekvő «Kurjácska greda» nevű határon fekszik.¹ Az említett szekérút kettéágazásánál a jobbra forduló útvonal balfelén egy feltűnő nagy, mesterséges földhalom (tumulus, kunhalom) látható, melytől d. délkeletre 350 lépés távolban a tervezett párkány—csenej—kécsa—zsombolyai helyi érdekű vasútvonal baloldalán lévő szántóföldeken alacsony, kör alakú kis földhalmok vonják magukra a kutató figyelmét. Nagyságuk különböző; jelen elterült állapotukban a legnagyobb domb átmérője 50 lépés, míg a legkisebb csak 15 lépés. Az utóbbi oly lapos, hogy csak jól megfigyelve vehető észre, holott az előbbi 70 cm. re is kiemelkedik lapos környezetéből.²

Körülbelül 8—10 □ hm. területen m. e. 15. ily kis földhalmot számítottam meg szétszórva fekvésben, melyek a köztük levő térrel együtt alkotják az öseMBERI TELEPET.

A telep Csenej felőli részén egy ösfolyó, valószínűleg az Ó-Béga történelemelőtti már beszántott s így alig-alig észrevehető meder nyoma kanyarog eltűnve a szántók földjében és a meder partjainak közvetlen mellékein több szabálytalan alakú kisebb horpadástól, mint azon ösfolyó parti kiöntéséből keletkezett ösmocsarak, lápok, ingoványok mélyedéseinek hova-tovább eltűnedező maradványaitól környékezte. A meder és az ártér mélyedményei körül lakott az öseMBER azon kis halmokon és még számos egyenetlen alakú emelkedésén a talajnak, melyek azon időben víztől védettebbek valának. Az östeleptől délre 4 km. távolságban a délnyugat felé húzódó Ó-Béga folyó «lecsapolási csatorná»-jának néhány évtizeddel ezelőtt történt készítése által a legnagyobb részét eltűntek azon partmenti terjedelmes mocsarak, melyek alatt az Ó-Béga ártere még az utóbbi évtizedek folyamán is állott. Míg az östelep jelenlegi környezetének az elmondottakon kívüli részletesebb leírása egyrészt szükségtelen, addig másrészt úgy a jelen, mint a hajdani környezet a terület horizontális rónaságának ugyanazonos egyhangúságánál fogva, a följegyzésre érdemes természeti pontot nem is szolgáltathat.

A földhalmok keletkezésének határozottan a telepések ott tartózkodása adta meg az alkalmat. Ugyanis a legtöbb öseMBERI emlék a halmokban található, ellenben a dombok közötti szántóföld-területeken csak elszórtan vannak kevés számban, miből következőleg meg vagyok győződve, hogy a kis halmok és teleplakók voltaképi

¹ Uj speciális térkép. (1: 75,000) Zone 23. Col. XXIV. Ó-Telek und Zsebely lapja.

² Össze nem tévesztendő a jelzett kis halmok a hasonló, de feltűnően nagyobb (4—5 m. magas) kunhalmokkal, melyek itten szintén gyakori jelenségek.

lakhelyeinek, a laképitmények, sátrak, kunyhók, tűzpadok fekvőhelyét jelzik, hol a tartózkodási idő alatt leginkább a hasznavehetetlenül elhányt mindennemű hulladékok s igen kis részben az elveszett, alátemetődött tárgyak összehalmozódása által, e halmok alapja állott elő. A telep elpusztulása óta gazdagon képződött televényföld védőtakaróval borította be a már pusztulásnak kitett őstelep színhelyének emlékeit, azonban a földmives évszázadokon át szorgalmasan munkálkodó ekevasa és a csapadékok denudáló hatása a teledés homályának fátyla alól mind több tárgyat hozott napvilágra az eltemetett maradványokból.

1893. márcz. 26-iki kelettel felszólítottam a Délmagy.-orsz. Múz. Tört. és Rég. osztályát a praehistorikus halmok megásatására. A társ. 1893. szept. 28-án tartott választmányi ülésén dr. Berkeszi István m. titkár ur előterjesztése alapján 25 frtot utalványozott. Az ásátások felügyeletem alatt 1893 okt. hó 22-én, 23-án és 29-én eszközöltettek. A legtöbbet ígérő halmok közepén keresztül 1 m. széles árkot húzva, felásattam hatot, a gazdagabb tartalmúak közül három dombot még egy 2-ik s egyet pedig három árokkal szeltem át. (összesen 11 árok.) Az ásóbenyomás 1-ső sorában, vagyis a felülettől 2 demig kevés tárgy volt, a 2 deméteren alúl sűrűn mutatkoztak s általában a 3-iktól lefelé a 6-ik dem.-ig voltak a leggyakoribbak, melyen túl már végképen eltűnnek, mivel a 6-ik dem.-en alúl a halmok alapját, vagyis a lapály sima felszínét értük el. A halmok központi legnagyobb magassága tehát 5—7 dem. A dombok alján (5—6 dem. mélyen) fekszenek az 1—1.5 m. átmérőjű, szétfőredezett tűzpadok, melyeket a televény talajra helyezett pár dem. vastag sárga agyagból készítettek. A tűzpadok felső, u. n. tűzlapjait a készítés alkalmával egyenletes simára sikarollák s ezért a tűzpadok égetett töredékei házlal-vakolatra emlékeztetők, mészkő-szürke színű felülettel bírnak. A legtöbb tűzpad drb. kiégetett szilárd állományú és halvány, szürkés-sárga színű, ritkábbak a kevés tüzet kiállott lagyabb drbok.

A tűzpadok felületén többször hamú tűnt elő a föld alól, a tűzhelyek körül pedig, valamint a dombok egész területén is, konyha-hulladék-csontok, kagylóteknők töredékei, edénycserepek, kő, csont-, cseréptárgyak, égetett agyagrögök, stb. heverték rendetlenül szerte-szét s mindezen kívül különlegesség gyanánt még egy eltemetett ősemberváz és egy tűzhely hamújából előkerült bronztű is az ásátás eredményét gazdagítják. Az őstárgyak mindennemű (kő, cserép, csont, kagyló) számos darabjain az idő hosszú folyamában vékony mészkéreg (patina) képződött, mi a tárgyaknak csak helyenkénti s nem egész felszínét borítja. Az előfordulási viszonyok ismertetése után a hátralevőkben végzem részint a felületről, részint az ásátások által összegyűjtött őstárgyak részletes leírását, könnyebb átte-

kinthetőség végett kisebb csoportokra is osztályozva, mely szerint a talált összes ősemberi holmik elsődokulag rendeltetésük s másodfokulag anyaguk alapján a következő kategóriákba különíthetők:

I. E s z k ö z ö k.

A) Kőszerek

a) Őrlőkövek.

A telepről előkerült összesen 26 drb. kisebb-nagyobb őrlőkőtöredék, több különféle kőzetanyagból. (l. a hátrabbi táblázatban.) Ép őrlőkövet nem találtam, csakis többszörös töredékeket, melyek eredetileg ép állapotukban köralakra voltak alakítva. Legszabályosabbak a pyroxén-andesit őrlők, miket a basaltok követnek. Ebből kitészik, miszerint a kitüntetett két kőnem, szépen alakíthatósága miatt, kedvelt és legalkalmasabb kőanyaga volt az itten lakó ősembernek őrlő-fenekkövek készítésére és használatára, mi a 8 pyroxen-and. és 6 basalt anyagból készült őrlőknek a többi anyag fölötti nagy számából is következethető. A töredék őrlők széléinek ivvonala szerint kiegészítve atmérőjük 20—30 cm. lehetett, míg vastagságuk méretei a 3—10 cm. között ingadoznak. Az őrlőkövek felső lapja, melyen a gabna öröltetett, a kisebb nagyobb elkoptatásnak megfelelőleg lapos, vagy homorúra mélyedt; alsó része, melyen a kő a földön feküdt, lapos vagy dombordad, (egyszerűen letéve vagy bemélyesztve.) A domború aljzatúak közepén a kő legvastagabb s innen a széleik felé mindinkább elvékonyodnak, de a lapos fenékűek tömegének vastagsága általában megegyező. Mint-hogy egy teljes őrlőszers két-, 1 alsó- és 1 felső kőből kell álljon s ezek csakis alsó-, mondjuk a nyugvó »fenék-kövek«, azért a felső-, a mozgó-részletet, nevezzük »morzsoló-követ« az ezután tárgyalandó törőkövek közt kell föltalálni. Egy quarz homokkőből készült őrlőkőtöredék felső lapja homorú, az alsó domború. Ezen kő eredetileg egy őrlőszers alsó részének vagy fenék-kőnek volt szána és készítve s ily minőségben több ideig használták is; de, miután a használatban egészen simára koptalódván s talán el is törődven, úgy látszik, e töredék ködrb. alsó érdes oldalát, a volt fenékkő fenekét használták egy más őrlőszers felső-, vagyis morzsoló tagjául.

Az őrlőkőtöredékek mindenikének munkára szánt lapja elkopott, sima, mintha csiszoltak lennének, jeléül a kövek sokáig tartott használatának. Ezen őrlőkőtöredékek az emberiség legkezdetlegesebb malomromjai, miknek rendeltetése a gabona megörlése volt s ezt a megrögzített fenék-kőre öntött magvaknak a kézbe logott morzsolókövekkel való szétzúzása, szétmorzsolása által végezték. Anyaguk mind primär-lelhelyű termés-kőzet.

b) *Törökövek*

Ezekből találtam 11 drbot, szintén több kőzetanyagból. (l. a hátr. tábl.) A törökövek részint kavicsdarabokból lettek egyszerűen csak használatba véve, részint termésközetekből lettek némelyek csak megalakítva, mások alakítva és megcsiszolva. Ily törököknek használt természetes alakkal bíró kavics 3 drb. van, melyből az egyiknek oldalait helyenként még meg is simították, csiszolták. Termésközetből készítettek 8 drbot, miből 7 alakítás, 1 pedig alakítás és csiszolás által nyerte alakját. Az alak kétféle, u. m. gömbded 7 drb. s hasábalak 4 drb. Az előbbieket átmérője 6—8 cm. közt áll, az utóbbiak hossza 5 cm-től 10-ig változó.

A törököveket (schlagstein) kézben fogva mindennemű kisebb szilárd ütésre, törésre, zúzásra és morzsolásra felhasználták, így csontokat hasogattak, repesztettek szét, követ formáltak, keményhéjú gyümölcsöket törtek, húst, növényi részeket potyoltak meg, sőt az elősoroltaknál még több más munkánál is alkalmazhatták ezen hasznavehető kőszerszámokat, azonban a legfőbb céljuk mégis a gabonamagvak szétmorzsolása, vagy megőrlése volt. S ezen munkát különösen a gömbded törökövek végezheték, melyeknek alakja és egész felületüknek erősen kopott volta is bizonyossá teszi, hogy ezek az őrlőköveknek felső morzsoló tagjai voltak. Megtartási állapotuk kedvezőtlen, mivel a velük eszközölt munka és a kövek rideg természetéből kilolyólag könnyen nyertek kisebb-nagyobb sérüléseket. Teljesen ép 1 példány, csonkított 3, és töredék 7 példány. A munka nyomai, az ütések, morzsolások minden törökövön, hasábalakúaknál egyik vagy mindkét végükön, gömbdedalakúaknál pedig egész köröskörül szépen szemlélhetők. Ugy a hasáb-, valamint a gömb-törökövekről mindig az ütés hosszirányában szoktak lehasadni, levallani a kőforgácsok, vagy nem ritkán éppen felényi törési drbok is.

c) *Vegyes kőtárgyak.*

Az előbbi kőeszközök után hátra van még azon kőszereket bemutatni, melyeknek rendeltetése különböző volt. Ilyenek: Hengeralakú kőalapács, fele a nyéllyuknál keresztben kettétörve, tömör, zöldes (amfiból) kőzetből alakítva, átfúrva és egyenletesen megcsiszolva. Hossza 8 cm., a henger átm. 3 cm., mi a nyéllyuknál 4 cm. nyire szélesedik ki a lyuk erősítéséül. A henger köralakú véglapján ütések nyomai láthatók. Átfúrt kőszere csak ezen egy példány került elő a telepről.

4 oldalú, hasábalakú kis kőek (celt) tör. alakított és egyenletes simára csiszolt chloritos gneiszből. A celt ék alakú vége hiány-

zik A tör. hossza 5.8 cm., szélessége 1.3 cm., vastagsága 1 cm. Másik vége tompára csiszolt E végből 8 mm. távolra a celt egész kerületén körülfutó 1 mm. széles kis barázda van bemetszve, melynélfogva — mint egy irout — megkötni lehet az elvesztés ellen biztosítandó. Értékes holmija volt ez tulajdonosának.

Egy másik, ugyancsak chloritos-gneiszből alakított és egyenetlenül csiszolt kőék tör. egyik vége ékalakú, a másik letört. Hossza 5.5 cm., szél és vast. 1.5 cm. Éle ép.

Derekán kettétört, finomszemű csillámos homokkőből alakított és csiszolt, egyenetlen lapos, 4 oldalú, hasábalakú kézi vésőbalta. Töredék hossza 6 cm., átl. szél. 8 cm., átl. vast. 2 cm. Vastagabb végén ütések nyomaival töredékes. Hiányzó vége éllel bírt.

Egy kis darab quarzit-pala, ismeretlen csiszolt eszköznem töredékét képezi.

2 cm. hosszú, egyik oldalán csiszolt sárga jáspis szilánk, szintén ismeretlen eszköz töredéke.

Quarzit-pala lapos drb. egyik oldallapján simított felszínnel. (Simítókö.)

Tűzkő- (silex szarúköves változat) kések és szilánkok, összesen 8 drb. A leghosszabb 4—5 cm. Színök: 4 drb. halvány szürkés-sárga, 1 élénk borsárga, 1 szürkés-tejfehér és 2 drb. sötétes-szürke színű. Anyagukban apró fehéres foltok, pontok vehetők észre. Alakítás útján nyert alakjuk: az átmeteszett lapított háromszög (\triangle) 5 drbnál, ezek tehát két oldalélűek; az átmeteszett ékalakot (\triangleleft) mutat 2 példányon, az ilyenek egyélűek, s 1 drbnak pedig négyoldalú hasáb (\square) formája van, melynek két hegye élben végződik. Csak egy nagyobb kés bír pattoztatott éllel, a többiek szegélye simán hasított. Teljesen ép 6, töredék 2.

Vaskos sárga quarz (quarzit) 9 cm. hosszú, 3 oldalú nagy kőkés, tördelés, hasogatás által alakítva. Ezenkívül a kőtorgácsok, törmelékek között vannak oly éles szegélyű, lapos kődarabok, melyeket karczolásra, reszelésre stb. használhattak ugyan, azonban egy néhány drb. szegélyén látható használati koptatást leszámítva, mi sem bizonyítja e kődarabkáknak kétségtelen eszköz voltát. A tűzköveket s az ezekkel azonos rendeltetésű éles szegélyű köveket vágásra, vakarásra, karczolásra stb. hasonló czélokra használták fel, nem kis szolgálat eredményével. A telepen általam összegyűjtött kőanyagok közt legalkalmasabbak voltak erre a tűzkövek éles szilánkjai.

Megemlítendő még egy 6.4 cm. hosszú és 3 cm. széles biolit-amph.-quarz-andesitből alakított kőkés.

A kövekről általában.

A minden korban nélkülözhetetlen őrlő-kövektől s az őskori őrlők felső részeitől, a morzsoló-kövektől eltekintve, feltűnő e tele-

pen a köeszközök kevés száma és ennek daczára azok egyszerűsége. Csiszolási feltüntetető kőtárgy mindössze csak 8 van, s ezek: 2 törőkő, 1 kalapács, 2 celt és 3 más tárgy. Hiányzanak a szebben alakított és szépen megcsiszolt nagyobb számú kőszerszámok.

Az előkerült kőfabricátumok mind kőkori jelleggel bírnak.

Hét drb megalakítatlanul maradt kő- és számos jelentéktelen apró kötőrmelék — mint az alakítási munkálatok kőforgácsai — mellett még m. e. 20 drb kisebb, nagyobbára kerekded alakú ép kavicskát is találtam a telepen, melyek mint parittyá-kövek szerepelhettek (legtöbb vaskos-quarz.) Az apró kötőrmelékek közt egy 3·5 cm. hosszú haematit (vascsillám) drb. is van alakítatlanul és feldolgozatlanul természetességében hagyva, mi azért érdekes, mivel közeli vasbányák (Reschütz, Krassó-Szőrény m.) vidékéről hozhatták ide, azonban megolvasztása a bronz-öntésnél nagyobb nehézségekkel járván, kohászatiilag való feldolgozását nem eszközölhették s tehát a közönséges kövekkel egyenértékűnek tekintették.

Kimutatás a kőszerek számáról és anyagáról.*)

Szám	Kőanyagok nevei	Örlő	Törő	Ve- gyes	Tör- melék
1	Mésző (mállott).....	.	.	.	+
2	Vaskos quartz (fehér).....	.	3	.	+
3	Quarzit-pala (Lydit).....	.	.	2	+
4	Sárga quarzit.....	.	.	1	.
5	Sárga jáspis.....	.	.	1	+
6	Tűzkő, (sillex) szarúköves vált.	8	.
7	Haematit (vascsillám).....	.	.	.	1
8	Gránitit.....	.	.	.	+
9	Biotit-quarz (trachyt v. gránit) mállott	.	.	.	+
10	Quarz-trachyt. (mállott).....	.	.	.	+
11	Amfibol-trachyt. v. andesit.....	.	.	.	+
12	Biotit-amfibol-trachyt.....	.	.	.	+
13	Biotit-amph.-quarz-trachyt v. and.	4	.	1	+
14	Pyroxen-andesit.....	8	1	.	+
15	Andesitek (sötétszínű).....	.	3	.	.
16	Basalt (tömör és sötétszürke).....	6	1	.	+
17	Gránitos-gneisz (húsvörös sz.).....	2	.	.	+
18	Gránitos-gneisz (fehér és szürke).....	2	.	.	+
19	Gneisz (zöldes, mállott).....	2	.	.	+
20	Amfibol-gneisz v. pala.....	.	1	.	.
21	Turmalin-gneisz.....
22	Cloritos-gneisz (aprószemű).....	.	1	2	+
23	Biotit-muskovit-gneisz.....	.	.	.	+
24	Sericites-muscovit-gneisz.....	.	.	.	+
Átvitel.		24	10	15	1

*) A kövek determinálásának nagyobb részét dr. Schafárfzik Ferencz geolog. tanár úrnak köszönhetem, mi ezennel nyilvánosan tenni kedves kötelességemnek ismerem.

Szám	Kőanyagok nevei	Örlő	Törlő	Ve- gyes	Tör- melék
	Áthozat..	24	10	15	1
25	Sericites-pala	+
26	Csillámpala (aprósz. musc.)	+
27	Zöldes, finom szőv. amph. kőzet	1	.
28	Quarz-homokkő (többféle)	1	.	.	+
29	Finomszemű homokkővek	1	+
30	Finomszemű quarzitos homokkő	+
31	Conglomerátos quarz-homokkő	1	.	.	+
32	Agyagos concretio	+
33	Ismeretlen kőzetek (5 f.)	1	.	+
	Összesen van:..	26	11	17	1

A kövek részint az eredeti ősléhelyükről származó nyers vagy termés anyagok, részint pedig másodlagos (secundaer) fekhelyről összeszedett kavicsok. Az eredeti terméshelyet illetőleg kétségtelennek tudom, hogy csakis e két helyről, u. m. a Kécsától északkeletre és délkeletre fekvő közeli hegyvidékről lettek a helyszínére importálva, mint a mely kögazdag területek legközelebb esnek a kécsai őstelephez, honnan a szükséges kőmateria legkönnyebben megszerezhető volt. Dr. Scháfárizik Ferencz m. kir. földtani intézeti osztálygeológ. úr hozzám intézett levelében idevonatkozólag a következőket mondja: A köveknek legnagyobb része valószínűleg az aradmegyei és krassó szörénymegyei hegyekből valók, a basalt pedig alighanem lukareci. A tűzkövek szintén magyarországiak; a krassószörényi hegységben is igen sok fordul elő szarűköves tűzkő.

A kövek jelenléte ezen alföldi őstelepen a köveknek minden egyéb anyag mellett is nélkülözhetetlenül szükséges jelleget enged tulajdonítani az ősember előtt, a melyeknek más — a teleptől távolabb kődús — vidékekről történt megszerzését vagy magok a telepesek személyesen eszközölték, vagy még inkább hihetőleg, mások által csereforgalom útján közvetítették.

B) Csontszerszámok.

Habér a kő keresett eszközanyagát képezte is ősemberünknek, mégis voltak eszközök, melyeket kőből épen nem vagy, csak nagy nehézséggel készíthettek volna el e telep lakói. Az ilyen eszközök jobb anyagául kínálkozott a csont, mely soha nem hiányzott; könnyen alakítható; tartósabb mint a fa; lágyabb a kőnél s erősebb a cserépnél. A talált csontszerszámok ezek:

Gyönyörű csont-ár, fiatal (2 éves). *Cervus capreolus* ágatlan

(nyársas) egyenes, teljesen ép, 12 cm. hosszú agancsából a rózsától együtt. Körülfeszítte az ősember közvetlen a rózsá alatt és aztán letörte a koponyáról. Az agancs hegye 3·5 cm. hosszúságban kissé hajlott és simára van kopva, mi a bőrmunkánál és más ruhaneműeknél igen czélszerűen végzett használat következménye.

Egy más idős *Cervus capreolus* 3 ágú agancsa is használtott csont-árnak, mivel ezen agancs egy kiugró ágának hegye szintén lényes simára van esiszolva, a vele eszközölt munka által. Az agancs vastagabb végét fogva, törnek is használhatták. Az agancs első ága fölött még praehistoriai időben kettétört, de egymás közelében heverve, az ásátás alkalmával megtaláltattott.

A leletek között van még 5 drb csont-ár kissé ívalakúan görbült és megsimított kicsiny végtöredéke. — Egy kis emlősállati csont az ízület-bütyök alatt 1·5 mm. átmérőjű kis fúrt lyukat visel. A *Cervus elaphus*nak a konyhahulladékoknál hátrább leirt agancs darabja szintén csontszerszám lehetett.

Két drb. *Canis familiaris* alsó állkapcsán különös jelenség, hogy az állcsont hosszvonalán a fogmedreken keresztül kétségkívül mesterségesen előidézett surlás, koptatás általi bemélyedések vannak, melyek alighanem az állcsontnak zsinegen való mozgatása, végig-húzogatósa által hosszabb időn át keletkeztek s így ezek talán a zsinégmunkánál alkalmas eszközöknek is tekinthetők.

C) Cserépeszközök.

A kőnél, csont- és fánál is volt némely czélokra még alkalmasabb anyag, miből sokkal kevesebb fáradtság mellett, a rendeltetési czélnak még megfelelőbb eszközneemeket állítottak elő. Ez a cserép vagy égetett agyag. Hét drb köralakú, egyik oldalukon lapos, alig homorú, a másikon dombordad eszköz jutott napvilágra, szürkés-fekete színű égetett tiszta agyagból. Csekély ellenálló képességű anyagánál fogva csak egy ép, feldarab kettő s ennél is kisebb töredék négy. Átmérőjük eredetileg 3·5—5·5 cm., vastagságuk 10—15 mm. közt váltakozó. Noha mindeniknek a közepén lévő 5—10 mm. átmérőjű lyuknál bírnak a legnagyobb vastagsággal, leginkább itten, mint a lyuk által meggyengített helyen voltak kitéve a kettétörés következményének. Az ép példány köralakjának átmérője 5 cm., vastagsága 1 cm., lyukátm. 1·4 cm. Mindkét oldallapja lapos. E hét darabtól eltérőleg külön kell felemlíteni a nyolczadik példány fél-töredékét, mely világos-szürke színű, 27 mm. vastag s a lyuk átmérője csak 4 mm. Alakja sem lapos, hanem gömbded.

A mi végül e tárgyak rendeltetését illeti, vannak a kik az e fajta agyagkarikákat u. n. „fonó-orsógombnak,« ismét mások pedig „halász-háló nehezéknek« tartják. A jelen esetben határozottan kon-

statálok a fonó-orsót a laposabb és nagyobb átmérővel bíró példányokban, ellenben a háló-nehezékek inkább hosszúkas, hengerded vagy gömbded alakúak szoktak lenni, mint a minő a legutóbb leírt, 8 ik — a többiektől eltérő — példány. A lyukba illesztett orsó-pálcza természetesen fa volt. Ugy a fonó-orsó, valamint a háló-nehezék rendeltetése mindenki előtt ismeretes lehet.

D) Fémtárgyak.

Megbecsülhetetlen anyaga az eszközkészítésnek a fém (metallum). Ez sem hiányzik a kérdéses telepről. Az ásatáskor került felszínre a legnagyobb földhalomból, annak egy 6 dcm. mélyen fekvő tűzhelye hamujából egy teljesen ép, csak hegyén kissé görbült, bronz-tű (sárga bronz.) Hossza 11,5 cm., rhombalakú, 2 mm. széles oldallappokkal. (átmetszete). Szűrővége hegyes, másik vége lelapított és egyszer aláfelé be van hajlítva, hol tehát fület (tűfokot) képez 3 mm. átmérővel. Az egészet szennyes zöldes-szürke színű bronz-rozsda borítja.

Találtam még az ásatások helyén 1 négyszög cm.-nyi kis bronz pléh töredékdarabot, mely azonban nem bír nagyobb jelentőséggel a telep kulturáját illetőleg.

OROSZ ENDRE.

Irodalmi Szemle.

A történettanulás módszerei.

A történelem tanulmányozásának módszerei. Irta *Freeman* A. Edward. Angolból fordította *Hegedűs* Pál. Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat. (Olcso könyvtár, 352. sz.) 8 r. 350 lap. Ára 60 kr.

Freeman a magyar közönség előtt legismertebb angol történetírók közé tartozik, mindamelllett, hogy épen nem számíthatjuk nemzetünk barátai közé. Egy időben irodalmunk eleget foglalkozott azon inkább politikai, mint történelmi jellegű támadásaival, melyeket hazánk keleti törekvései ellen intézett. Magyarul először *Marczali* Henrik adta ki kis világtörténelmét (Budapest, 1875.), s azt egyideig vezetőkönyvül használta a budapesti gyakorló-gymnasiumban. E könyvecskének rendszere sok barátot szerzett nálunk is annak a felfogásnak, hogy az iskolákban nem az adatok halmazára, hanem az emberiséget koronkint vezető eszmék megértetésére kell gondolni első sorban; azonban része lehet abban is, hogy túlságos tért nyitott iskoláinkban az örökös bírálgatásnak, melynek csak az adatok alaposabb ismerete mellett volna helye. Ennek a rossz alkalmazásnak már valóban nem *Freemann* az oka.

Nem szoros értelemben vett tudományos munka, hanem inkább népszerű előadásnak szánt tanulmány *Kónyi* József fordításában megjelent másik könyve is, „Az angol alkotmány fejlődése a legrégebb időktől fogva”. (Budapest, 1893. 8 r., 240 lap. Az Olcso könyvtár 329. száma.) E munka megjelenésének évében *Freeman* már nem volt az élők sorában; egy esztendővel azelőtt, útazás közben hunyt el. S a magyar tanárvilág csak akkor tudta meg igazán, ki volt, midőn *Hegedűs* Pál, brassai főreálisk. tanár, a *Pesti Napló* 1892. évi júliusi (207—210.) számaiban négy közleményt adott a történelem tanárának hivatásáról szóló tanulmányából. Ez a tanulmány voltaképp töredék a most előttünk fekvő könyvből, mely *Freemann*nak 1886-ban az oxfordi egyetemen tartott előadását tartalmazza.

Mennyi tüzzel, s egyúttal mennyi gúnyval emel szót a tanulás igazi szabadságának érdekében s milyen magas mértékkel méri a tanár hivatását! Milyen különösen hangzik az a magyar ember fülében,

hogy kikél ama szabályzat ellen, mely Oxfordban évenként 42 órára s föltehetőleg 42 jó előadásra akarja szorítani a tanárt, holott pl. Kolozsvárt ugyanazon tanító-szék betöltőjének ugyanazon idő alatt 122 órát kell adnia, s még ekkor is szemére vetik, hogy kiveszi a részét a pihenésből. Ez, mivel Freeman s az egész világ megköveteli, hogy az egyetemi tanár kidolgozott előadásokat és beszédeket tartson, annyit jelent, mint öt évenként 40—50 ívnyi, a tudomány színvonalán levő, sőt azt a színvonalat lehetőleg emelő könyv megírására kényszeríteni. Ide járul az az irányzat, mely mondhatni, a közönség tetszése közt, egyetemeinket mindinkább csak a kenyérkeresők pályaházává akarja átalakítani, honnan a vonatok naponként minden irányba induljanak. Vajjon nem volt e jó magyarra lefordítani a harmadrésnyi óraszám mellett is megterhelhetésről panaszkodó angol tanárnak azt a kijelentését, hogy az ő egyetemi munkája a vizsgálatok letételével s az ösztöndíjak osztogatásával nem lesz közvetlen kapcsolatban?

A fiatal embernek, ki magát a történelem tanulására vagy épen tanítására s irodalmi művelésére szánja, nagy figyelemmel kell olvasnia Freemannak a történelemről s annak rokontudományairól szóló fejezetét. Különbséget tesz ebben az ismereteknek azon ágai közt, melyekre a historikusnak csak esetleg van szüksége s azok közt, melyekkel állandóan kell foglalkoznia. Az érmek, fegyverek és minden fajú régiségek tanulmányozását, a palaeographiát (mint külön tudományágat), a föliratok tanát, a genealogiát, sőt „a maga által tudománynak keresztelt“ heraldikát is elismeri ugyan a történelem ágainak; „de — úgymond — a társaikhoz és valamennyi középpontjához való viszonyuktól külön tekintve, alig egyebek a kíváncsiság anyagánál.“ Kimondja ellenben, hogy „politikai földrajz nélkül nincs teste“, s hogy „a politikai földrajz a történelemnek lényeges része.“ Elismeri, hogy az időtannak „bizonyos mértékben“ megvan a maga módszere s hogy „teljes elszámítása saját tudományt tételez föl“; de azon kívül, hogy „az események kellő egymásutánjának s egymástól való távolságának megállapítása által a történelmet megvilágítja“; nem látja más czélját és értelmét. Viszont a két tudományág közt létező testvériség legszebb példáját szemléli a történelemnek és a nyelvtudománynak egymáshoz való viszonyában, ha siet is kijelenteni, hogy a „nyelvtudománynak nagyobb szüksége van a történettudomány segítségére“, mint viszont. A történelem testvértudományának tekinti a törvényt is. Ezek után méltán nevezheti balvéleménynek azt a nézetet, mintha (kivált a modern) történelem más egyetemi tanulmányoknál könnyebb tudomány volna.

Külön fejezetben foglalkozik a történelem tanulmányozásának nehézségeivel, melyek közt talán legnagyobb az, hogy a ki tárgyát valóban érteni akarja, el kell felejtenie a tanultak nagy részét. Valóban éreznünk kell a felejtés hasznos és szükséges voltát, ha vele együtt a

történelmet az emberről, mint politikai lényről szóló tudományt akarjuk felfogni. Maga is érzi, hogy ez a meghatározás inkább a történelem legmagasabb törekvéseinek, a történelem által elérhető legmagasabb czéloknek a leírása, mint magának a történelemnek szigorú meghatározása; de figyelmeztet reá, hogy a politikai tudomány az elbeszélés eredményein alapúl ugyan, de nem kénytelen — mint a történelem egyáltalán — elbeszélő alakot ölteni, sőt — mint ezt a történelmi bizonyítékok természetéről szóló szakaszban fejtegeti — nem is kell föltétlen bizonyosságra törekednie. A történelemben egyáltalán nincs is föltétlen bizonyosság; példákat idéz reá, mily bizonytalanok még legjobb bizonyítékaink is. Óvatosan ugyan, de alkalmazni kívánja a *Credo, quia impossibile* elvét, mert akárhány dolog sokszor „azért valószínűbbben igaz, mivel oly nagyon valószínűtlen.“ A történelemben tehát sokkal nagyobb súlyt tulajdonít a mondáknak, mint a hogy azt sokan újabb időkben, pl. a szegény Névtelen Jegyző elbeszéléseivel szemben, megengedni hajlandók.

Valóban, itthon is meg kell szívlelnünk az eredeti kútforrásokról szóló fejezetében adott azt a tanítást, hogy „történelmi dolgokban minden alapos tanítás magva az, hogy sem miféle történelmi tanulmánynak sincs hecse, ha ki nem terjeszkedik az eredeti írók ismeretére.“ De a mint ezzel nem akarja csökkenteni a feldolgozások értékét, másrészt a köznapinál szigorúbb értelemben kívánja meghatározni, kiket lehet eredeti íróknak, kútforrásoknak tartani. *Livius*-nak pl. fogalma sem volt arról, mit értsen eredeti kútforrás alatt s kritika nélkül írt, ép úgy, mint 2—3 emberöltővel ezelőtt a legtöbb európai historikus. A legmagasabb értelemben vett eredeti kútforrások közé számítja a VI. századbéli *Toursi Gergely*-től saját kora történeteinek elbeszélését, vagy a XI. századból *Hertzfeld Lambert*nek az investitura-küzdelemről szóló művét, mely „a XI. század szerzetese számára a legelső (úgynevezett ó kori) történetírók közt teljes joggal biztosított helyet.“ Jó az ilyesmit kijegyezni minálunk, hol divatba jött, hogy a középkori — kivált hazai — krónikásokban csupán írástudó majmokat lássanak s még pl. egy *Rogerius*nak irodalmi és tudományos értékével se törődjenek olyan mértékben, mint megérdemelné. Sőt itthon a legendákra sem igen szabad hivatkoznunk. „Mi azonban — mondja *Freeman* — ugyanazon osztályba sorozzuk s ugyanazon mértékkel ítéljük meg őket, mint a királyságok bevallott történetíróit.“ Az eredeti kútforrások közé számítja a homerosi költeményeket, s más nemzetek nemzeti nagy költeményeit is. De hát mit csináljunk mi, kikre a vezérek s első királyok korabeli históriás énekek csak a krónikaírók tudákos feldolgozásaiban s lapos átírásában maradtak? Ha mi is dicsekedhetnénk azzal, hogy nyelvünkön írt középkori emlékeink vannak! De ezzel az angolon kívül alig dicsekedhetik más nép. *Freeman* fölhívása azonban engedékenységgel a mi krónikáinkra is szól; történetkutatóink

„helyezzék azokat eredeti kútforrásokként a régibb idők nagy remekműveivel egy sorba, mint oly szövegeket, melyeket ugyanazon gondnal és tisztelettel kell tanulmányozni.“

Nagyon illik a történelem egysége tanának hirdetőjéhez, hogy valami külön érdemek szerint ne darabolja szét korokra a történetet s ne tartsa szentségtörésnek, ha valaki a klasszikus írók mellett a középkoriakat is tanulmányozni meri s ezeknek összevetéséből igyekszik levonni az emberiség haladásának törvényeit. Hol lehet pl. észrevenni a bizánci íróknál, hogy megszokadt volna a klasszicizmussal való összeköttetésük? S Galliában is lehet-e azt mondani, hogy Sidonius az utolsó klasszikus és Toursi Gergely az első középkori író? Freeman még a vizsgálatok czéljából olvasó jelöltektől is bizonyos rendszert követel; megkívánja pl., hogy Toursi Gergelyt vagy Lambertet csak Thukydides után olvassák; s ne foglalkozzanak a XVI. s későbbi századokkal, mielőtt meg nem ismerték pl. az V., VI. stb. századot.

Ez helyes; de nem olyan érthető, hogy miért sohajtozik annyira Freeman a régi, jobb világ után, mely abban állt, hogy az egyetemeken „nem hanyagolták el azt a biztos munkát, mely a régibb idők tanulmányozásához nélkülözhetetlen, az alapos tudományt, mely ily tanulmányozásnak az eredménye.“ Ha ma „egyszerre fogós, talán csillogó, nagyobb korszakokba merülnek el“, — ez nem jelentheti azt, mintha a mostani egyetem-k történettanítása irtóznék az események rendszeres áttekintésétől. De Freeman a maga ragyogó irodalmi és tanári munkásságán is észrevehette, hogy egyes korokban sokkal mélyebben elmerült, mint másokban s ha ő maga annyira kiszélesítette is működésének körét, hogy szinte ostobaságnak tartotta gátolni a modern történelem tanárát a klasszikus történelemnek előadásában, maga is rendesen csak egyes korok képét alkotta meg s nem szorítkozhatott áttekintésekre, a mik évenként csupán 42 órával még Oxford ezen díszére is óriási feladatokat róttak volna. A mit az egyetemi tanítószéken elvégezni nem lehetett, abban ő is hódolt az egyetemeken uralkodó mai divatnak, s a többit a szemináriumi oktatásra, az ifjak magánszorgalmára s különösen a könyvtár használatára hagyta. Felolvasásainak tartásánál már előre feltételezte az ismereteknek bizonyos mennyiségét. Reá csak a főbb szempontok kijelölése s nem a történelemnek szoros értelemben vett úgynevezett betanítása tartozhatott, a mint az ifjúsághoz intézett ezen lelkes fölszólítása is eléggé bizonyítja.

Majd a tudomány segédforrásaairól értekezik, ide sorozván a történelmi elbeszélések fejezetéhez nem tartozó s általában egyrészt emlékszerűeknek, másrészt okíratyszerűeknek nevezhető forrásokat. Elsőséget ad az elbeszélő történetíróknak, de épen nem kicsinyli azt a tanulságot sem, a mit a koponyák, fegyverek, falak, a művészibb építkezések, feliratok, írott és elbeszélő okíratok nyújtanak. „Van valami abban, — végzi ezekre vonatkozó fejtegetéseit, — ha az

ember szavai könyvben vannak lenyomatva; több ennél valamivel, ha vastollal és ólommal az örökkévalóság számára sziklába vannak vésve.“

Hajlandó a segédforrások közé sorozni a modern írókat is, azon oknál fogva, hogy senki sem olvashatja az egész történelmet eredeti kútfőkben s így bármely korszakkal kíván is különösebben foglalkozni, nem nélkülözheti ezen korszakok külön feldolgozóit, a modern írókat, sőt kétségtelenül ezektől szerzi meg ismereteinek legnagyobb részét. A modern író azonban ép úgy, mint a modern tanár, alig lehet egyéb, mint szövegmagyarázó, de legalább is kalauz, a ki megmutatja a forrásokhoz vezető utat. Magának a modern írónak kell legjobban tiltakoznia az ellen, hogy — ha ez hízelegne is hiuságának — őt eredeti kútfővé igyekezzenek tenni. „Minden bálványimádót vissza kell utasítania. Ne engedje meg soha, hogy a tudomány titkos forrásának tartsák, a kinek magán-kinyilatkoztatásai vannak, melyek kizárólag az övéi és másoknak nem állanak ép úgy rendelkezésükre. Hallgatóival és olvasóival meg kell értetnie, hogy ő is az volt valaha, a mik ők és megfelelő fáradtsággal ők is azok lehetnek, a mi ő. Tanúlt annyit, hogy megértse a legnagyobb igazságot, azt, hogy mennyit kell még tanulnia és soha sem fogja restelni, hogy még azoktól is tanuljon, a kiket tanítani van hivatva.“ A modern történetírónak itt bemutatott típusát valóban érdemes itthon is egy kis figyelemre méltatni, hogy valamivel kevesebb legyen azok száma, kik vagy maguk bálványoznak, vagy azt szeretnék, hogy őket bálványozzák mások.

Végül külön fejezetben buzdítja hallgatóit és olvasóit, hogy alapos történelmi ismeretek szerzése céljából tanulmányozzák a földrajzot, melyet részint könyvek és térképek segítségével, részint pedig utazva, szemekkel látva sajátíthatnak el. Nagyon érdekes megjegyzéseket tesz a történelmi földrajzokról s a történelmi térképekről, a miket annál érdemesebb elolvasni, mert a millenium az iskolák s a tudomány számára egyaránt, egészen új történelmi térképek készítésére ad alkalmat s 1896-ra a Magyar Földrajzi Intézettől ezekből egész gyűjteményt várhatunk. Könyvének minden lapján hirdetés a történelem egységes voltát, 300 híven kitartó hallgatóját befejezésül is arra buzdította, hogy ne rohanjanak későbbi korszakok tanulmányozásához, mielőtt tökéletességre nem vitték a korábbiakban s még egy angol község bizonyos korbéli határait se igyekezzenek megalapítani, mielőtt nem foglalkoztak Athénnek és démosuinak, Limoges citéjének s villejének stb. tanulmányozásával. Elismeri, hogy ez ellentétben áll az egyetemeken divatos rendszerrel s ha hódítanak Freeman szavai, mint ő maga szinte követelte is, ezentúl egyetemünkön is megoldatlanul maradnak a pályakérdések s a tanárvizsgálati feladatok, melyek a legkülönbözőbb országokból követelnek monographiákat. De csak úgy maradnának megoldatlanul, ha a hallgatók rendszertelenül válogatnák össze a hallgatni kívánt előadásokat s ha nem fogadnák meg Freemannak s az ifjúság

minden más barátjának azt a tanácsát, hogy inkább az első, mint a századik korszakot válasszák s lehetőleg fokozatosan haladjanak előre. El kell ismerniök, hogy „a tanár nem vizsgálatokra előkészítő tanító; a vizsgálatokhoz közvetlenül nincs semmi köze; de tanítása a vizsgálatoknak legalább nem lesz akadálya.“

Hegedüs úr köszönetet érdemel, hogy az egyetemi ifjúságban a tudományos szellemet fölbresztteni annyira alkalmas ezt a könyvet szépen és szabatosan lefordította. A történet tanulmányozásával foglalkozó ifjak mulasztást követnének el, ha Freeman könyvét szorgalmasan nem lapoznák. Hegedüs úr jól tenné, ha megvalósítaná azt a szándékát, hogy lefordítsa Freemannak „Historical geography of Europe“ című nagy művét is, melyhez hasonló úgy sincs irodalmunkban s mely Freeman, mint a mostani könyvében felállított elvek alkalmazóját, mutatná be. Örülnénk annak is, ha átültetné Arnold „Introductory lectures on Modern History“ című egyetemi előadásait is; mert ezek ugyan már félszázadosak, de oly becsesek, hogy az angol egyetemeken mint Standardwork, most is használatban vannak. Óhajtanunk kell, hogy kiadót találjon mindkettőre; Hegedüs tősgyökeres magyarságú fordításában Standardwork lehet mind a három a mi történetkutatóink s különösen egyetemi ifjúságunk kezében is.

Márki Sándor.

Váradai Gábor önéletírása.

Hulló levelek. Irta Várady Gábor, három kötet, Máramaros-Sziget, 1890—5.

Egy nevezetes múlttal bíró kiváló ember jól megírt naplójánáa alig van érdekesebb olvasmány nemcsak a nagyközönségre nézve, k mely szórakozva okul belőle, hanem a történetíróra nézve is, a ki sohasználható adatot talál benne. A magyar memoire-irodalom ily naplós val gazdagodott Várady Gábor „Hulló levelek“ című három kötete, művének megjelenésével. Az I. kötet, a melyhez, a szerző előszava elé Szilágyi István írt egy becses tanulmány szerű bevezetést, a szerző fiatalságától fogva az 1848⁹/₁₀-iki szabadságharcz végéig lefolyt nevezetes eseményeket foglalja magában, addig az időig, mikor a szerző külföldre menekült. A II. kötet az elnyomás és a kiegyezés korszakát ecseteli az 1867. koronázásig. A most megjelent III. és egyszersmind utolsó kötet a koronázástól napjainkig tartó idő nevezetes eseményeinek leírását tartalmazza. Az érdekes napló e szerint történelmünk legnevezeteseb évtizedeinek eseményeit öleli fel, a melyeknek a napló írója nagy részese, vagy közvetlen szemlélője volt.

„Sok százados múltunkban — mondja helyesen, említett bevezetésében Szilágyi István — alig van fontosabb, nagyobb jelentőségű korszak, mint az utolsó ötven esztendő. Politikai, társadalmi, kulturális életünk renaissance-a ez, mely mikor bezárta a múltat, egy újnak

nyitotta meg sorompóját a következő nemzedék előtt, mint olympiai pályaterét a nagy küzdelmeknek. Mert ez a félszázad csakugyan nagy küzdelmeknek, viszontagságoknak volt időszaka. Rombolás és teremtés, öröm és szenvedés egymást váltották fel s hogy a formából semmi se hiányozzék, a vérkeresztség felavatása által létrejött az „új Magyarország“. E változó viszonyok közt nőtt és élt e könyv írója. Ezekben a változatokon vezeti végig az olvasót saját tapasztalatai után. Egy hosszú élet élményei vannak itt lerakva, kezdve az első ifjúság rajongó napjaitól a 70 éves kor végső stádiumáig. És mindezek azzal az éles megfigyeléssel, az élet reális volta által megszürt, higgadt ítélettel, a melyben való virtuózásnak az író nem közönséges jeleit adta úgy egyéb műveiben, mint kiválóan „Országgyűlési levelei“-ben. Az írónak e memoire-jai méltóan fognak egykor csatlakozni legújabb memoire-íróink ilyenmű műveikhez, sőt ránk, megyeiekre nézve annyiból még érdeke-
sebben, mert szerencsésen látjuk bennük a két egyént egyesülni, az országost és megyeit; az országos dolgoknál figyelme kiterjedvén azoknak specialis megyei viszonyaink szerint való hatására, a megyei ember pedig országos szempontokra emelkedik mindenütt, a hol a két irány egymással szemközt áll.“

A szónoklásban és írásban egyaránt jártas szerző naplójának nyelve élénk, könnyen folyó, tősgyökeres magyar, a tárgyhoz, a melyről szól, mindig alkalmas, szóval olyan, a minőnek a maradandó becsű naplók nyelvének lenni kell.

Körmöczbánya, 1895. decz.

Bellaagh Aladár.

Német és magyar szólások.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette *Simonyi Zsigmond*, egyet. tanár, akad. tag, a Magyar Nyelvőr szerkesztője. Budapest, Franklin-Társaság, ára 4 forint.

Simonyi nagyon sokat, sok maradandót írt. „Tűzetes magyar nyelvtana“ párját ritkítja nemcsak a hazai irodalomban, de a külföldiben is. Simonyi összes munkái közt azonban gyakorlati szempontból az első helyen a címűl írt munka áll. Antibarbarusának javító hatását érezzük mindnyájan, de ez a munkája nem forog annyi kézen, mint a mennyin a „német és magyar szólások“ hivatvák. E munka becsét, értékét csak az ignorálhatja, a ki nem ismeri hitvány fordításaink még hitványabb nyelvezetét. Kettős örömmel kell üdvözlönlünk Simonyit, ki a gyakorlati téren munkájával a németből magyarra való fordítást meg akarja jobbtítani.

Bizony-bizony, ránk fér már, hogy nyelvészetünk eredményeit, tőrölmetszett magyaros kifejezéseinket, bevigyük az iskolába is. Gazdag, népnyelvi anyag van a Nyelvőrben; nem vagyunk rászorúlva, hogy a német gondolkodásmódot magyar ruhába bujtassuk s magyarnak hirdessük. Ha a német az „öklébe nevet (in die Faust lachen)“, nekünk

nem kell őt utánoznunk ebben a művészetében, mert a helyett ott a „markunk.“ Ha valakiről azt tudjuk, hogy ott lakik, „wo der Teufel gute Nacht sagt“, ne kövessük a német észjárást, hanem mondjuk magyarul, hogy „az isten háta mögött“. Tanítványainkat ne szoktassuk arra, hogy a leczkékjüket á-tól z-ettig (er hat mir alles von A bis Z erzählt) mondják el, hanem a hozzájuk intézett kérdésekre töviről-hegyire jól megfeleljenek.

Lehetetlen megemlítés nélkül hagynunk, hogy Simonyi e műve végtelen kitartó szorgalom és munka gyümölcse. Hiszen, ha csak arról volna a szó, hogy ezt vagy azt a német kifejezést hogyan fordítaná maga a szerző, akkor könnyebben végezhető volna. De Simonyi a dolog nehezebb végét fogta. Azt kutatta, miként adják vissza mások, meg a nép-nyelv a németes kifejezéseket. Egy pillantás az előttünk fekvő kötetbe s lehetetlen a különböző észjárási eltéréseket észre nem vennünk. Mutatóul egybeállítottam egy néhány ilyen eltérést: Sich auf flüchtigen Fuss setzen — elbujdosni, világgá bujdosni; die Flinte ins Korn werfen — kereket oldani; einem die haare kämmen (tréfás) — elverni, elpáholni (v. ö. prügel Suppe: nyakleves); jemandem eine ohrfeige geben — képen teremteni; ein sauberer patron — gyönyörűséges mák-virág; was passiert neues — mi az újság; eine andere saite anschlagen — más húrt pengetni stb. Minden egyes oldalról kellene legalább 5—6 példát közölnöm, hogy a német s magyar kifejezések közti észjárási eltéréseket annyira-mennyire híven feltűntessem. De azt hiszem, fölösleges fáradozás volna, mert hiszen e munkának egyetlen egy tanítónk és tanárunk asztaláról sem szabad hiányoznia, különösen, ha az illetők német nyelvi tanítással is foglalkoznak.

Simonyi e munkájában nem azt kell vizsgálnunk, a mi nincs benne, hanem azt, a mi benne van. A mi e műben benne van, az végtelen szolgálat iskolánknak, fordítóinknak. Ha egy-egy német kifejezés nincs meg a maga megfelelő magyaros párjával, annak egyszerűen az az oka, mert az alfabetikus sorrend előtt forrásművekben sem volt meg. A források közt a főszerep Jókai műveinek jtu. Jókai művei közül több német fordításban is (és pedig jó német fordításban) megvan s Simonyi e forrását kimerítően használta föl.

E rövidke ismertetést azzal végzem, vajha közönségünk érdeklődésével, anyagi támogatásával lehetővé tenné, hogy a mostani munka magyar-német része is megjelenhessék. Nem hallgathatom el azt a forró óhajomat se, vajha az előszóban ígért német-magyar és magyar-német szótár minél előbb elhagyhatná a sajtót. Ballagi szótára tisztes szolgálatát betöltötte s az ő világa immár lejárt.

Bécs, 1885. decz.

Melich János.

Különfélék.

Turkesztáni s magyar rokonság.

Naszreddin perzsa sah 1889-ben beútafván Európát, visszatérő útjában Budapestet is felkereste. Mint kiadott úti jegyzeteiben olvasható, az itt látott lakosokat egészen elütőnek találta a többi európaítól s egészen keleti fajnak benyomását keltették fel a meglepett uralkodóban. Miut maga mondja:

— Az itteni lakosok kinézése igen hasonlít a keletiekhez és épen nem emlékeztet az európaiakra Arczkifejezésük és szokásaik igen megegyeznek a keletiekkel. Meglátszik, hogy a magyarok eredetileg Turkesztánból jöttek ide. Nyelvök semmi rokonságban nincs más európai nyelvekkel s igen hasonlít az azerbajdsáni törökhöz.

A Margitszigeten összegyűlt szép magyar nőkn is meglátja a sah a hamisítatlan keleti jelleget:

— Nem hiában török faj a magyar. Szép asszonyai szakasztott másai a turkesztáni szépségeknek. Itt egynehány ilyenféle nőt láttunk.

A mi legérdekesebb, megelőző útjában, Párisban, egy japáni herczeggel ismerkedett meg s a japánokról sem habozik azonnal naplójába iktatni: Európai módra ruházkodnak; de azért első tekintetre meg lehet bennök ismerni a japánit. Kinézésökre ök is olyanok, mint Turkesztán lakói. (Vesd össze Vámbéry ismertetésével. Budapesti Szemle. 1895. 217. sz. 128. 131. 134. l.)

K. F.

Czigány togatus.

Napjuinkban talán nem ritkaság, hogy a czigányok közül tanulók is váljanak. Régebben inkább elzárkózott tőlük a társadalom. Kollegiumunk történetében még eddig csak egy adatra akadtam, mely arról tanuskodik, hogy a czigányok közül voltak némelyek, a kik tanulni szerettek s ha magasabb tudományos pályára nem vergődhettek, szerényebb állással is megelégedtek.

Farkas Mihálynak hívták e czigány togatust, ki a professoroktól «belső hivatalt» nem nyerhetvén, a főconsistoriumhoz fordult alábbi kérésével:

„Bátorkodom alázatos instantiammal Excellentiatok, Nagystok kegyes lábai eleibe borúlni ily okon: Ugyanis lévén én oly nemzetből való, a kik többnyire mind a Jábát és Tubálkaim követői. (1. Mózes IV. V. 20. 21. 22.) melyet midőn látnék, én magamat különösen Isten kegyelméből szántam vala a tisztességes tudományoknak gyakorlására, melyet gyermekésememtől fogva gyakorolván, magamban Cartesiusnak értelmét, (melyben azt állítja: Nihil Deus aequalius, quam mentem tribuit) nem egész erőben valónak találtam; mindazáltal

ugyancsak csekély tehetségem szerint igyekezvén, annyira mentem, hogy censura által a deáki seregbe bevéttem és azok közt már egy néhány czsendőket eltöltöttem, már most nem egyéb czélom, hanem hogy csak egy falusi Mesterséget érhetnék, nehogy úgy járnék, mint az Esopus szajkója; az idevaló Tiszt. Professor uraimék pedig azon belső hivatalt nekem teljességgel nem akarják megengedni, mely miá majd a kétségbeesésnek szélén tántorgok.

Instálok azért mély alázatossággal Excellnak, Nagysnak, megemlékezőn Krisztus urunknak szavairól (Sz. Jánosnak 7. v. 24.) Ne ítéljetelek külső ábrázat szerint, méltóztassanak velem irgalmasságot cselekedni és egy falusi Mesterséggel való megvigasztaltatásom iránt az idevaló Tiszt. Professor uraiméknak hathatós rendelést tenni, mely kegyes cselekedeteknek Excell. Nagyságtoknak leendő megjutalmaztatásáért életem fogytáig Istenem előtt esedezni meg nem szűnöm. Várván kegyelmességeket vagyok

Excellentiatoknak Nagystoknak

alázatos legkisebb szolgájok

Farkas Mihály

czigány nemzetből voltkolozvári refor. togatus.¹

E kérést 1787. máj 20-án tárgyalta a főconsistorium s oly utasítással küldötte le a kolozvári ev. ref. collegium professoraihoz, hogy a mint a fennevezett kérelmezőnek a togatusok közé lett felvételére alacson születése akadályul nem lehetett: ugy oskola Mesterségre való alkalmaztatása is, ha egyéb nevezetes ok nem subversalna, akadályul nem lehetvén, ha érdemeihez képest való hivatala történnék, applicatioját ne ellenezze és tartóztassa kegyelmezek.

A kérelmezőhöz a következő válasz ment:

„A valóságos érdemnek megjutalmaztatását, valakinek alacson születése el nem vesztheti: azért Oskola Mesterségre való hocsáttatására is, születése, s nemzete akadályul nem lészen, csakhogy arra való alkalmas volta és azzal egyben köttetni szokott erkölesi maga alkalmaztatása meglegyenek: Intimaltatott e' végre a' kolozvári Ref Collegium Tiszteletes Professorainak, hogy a Supplicanst, ha valamely Ekle-siaban hivatala adatnék, és születésének mivoltán kívül semmi egyéb ellenkező ok nem subversalna, a mely miatt akadályoztathatnék, tehát applicatioját ne ellenzék és akadályoztassák.

Arról nincs adatom, hogy hol alkalmazták.

Dr. Török István.

¹ 8—1787. koll. lt. sz.

A Vadrózsák egy félreértett helye.

Kriza Vadrózsáinak 117. lapján e sajátos hangú kis „házasító” vagy „eladó” nótán akadt meg szemünk:

I.
Tűz villog, nap rogyog,
Hunyor a szöméje,
Rózsá nyílik előtte,
S utánna lilium.

Imbre uram, édösöm,
Te vagy mindön kénesöm;
Nálad nélkül életöm
Reménten lőszön.

II.
Tűz villog, nap rogyog,
Hunyor a szöméje,
Rózsá nyílik előtte,
S utánna lilium.

Pörzsi asszony, édösöm,
Te vagy mindön kénesöm;
Nálad nélkül életöm
Reménten lőszön.

Hátrább az 531. lapon a következő magyarázatot fűzi Kriza e versecske érthetetlennek látszó első soraihoz:

„Hunyor a szöméje. Itt kétségkél az a virág értődik, melyet a székely hunyor-nak nevez, mely pirosló virágokkal és szárákkal s e mellett fekete pettyes zöld levelekkel lévén ellátva, a barna-pirosat ábrázolja. Bővibe van a vidéken.”

Megnyugodva ez elfogadhatónak talált magyarázatot, a Vadrózsák tájszótárába is fölveszi az 502. lapon még az előbbinél is határozottabb hangú nyilatkozattal:

„Hunyor a szöméje. (L. 261. Népdal.) Itt kétségkél az a székely nép hunyor nevű virága értődik, mely pirosló virágokkal és szárákkal s e mellett fekete pettyes zöld levelekkel lévén ellátva, a barna-pirosat ábrázolja. Bővibe van a vidéken (T. i. Udvarhelyszéken.)“

Más helyekre is becsúsztott Kriza tekintélye nyomán e népdalnak szerintem romlott szövege. A Balassi Bálint költeményeihez adott nagybecsű magyarázatokban pl. szintén ott találjuk: „Tűz villog, nap rogyog, Hunyor a szöméje” stb. (249. l.) Pedig ez a cifra hangzatos mondás sem több, sem kevesebb, mint az Erdélyi Múzeum 1892. évfolyamában közzétett „Lánggal ég a szerelem” kezdetű régi virágének két sorának érthetlenségig menő eltorzítása. Bbizonyul ez állításom mindjárt a legegyszerűbb egybevetésből:

Lánggal ég a szerelem
Az ifjak szívében;
Vagy on is égő fáklya
Vénusnak kezében.

Nap ragyog, tűz villog
Hunyor gó szemében
Liliumból kötött friss
Bokréta kezében.

Nap ragyog, tűz villog
Hunyor gó szemében stb.¹

¹ Jánosi Sándor 1802-ben összeirt „Egy mulató virágkertecské” cz. énekgyűjteményéből közöljük e némileg új formában.

Ime Vénus képének e meg nem értett szép rajzából indult ki a Vadrózsákban közölt népies eredetű gyermekvers; ebből alkotta a nagyérdemű gyűjtőtől oly sajtóságon értelemzett romlott kifejezést: „bunyor a szöméje“, mely után ugyancsak e gyermekversben még a liliomot is szintén ott találjuk, csak hogy a büszke Vénus helyett a sokkal szerényebb és népszerűbb rózsza társaságában.

Diákjaink széltiben énekelték az Erdélyi Múzeumban közölt e szép szerelmi dalt a múlt század közepétől fogva a jelen század első tízedéig, mely időből már csak erősen megromlott szövegben maradt reánk. Bátran föltehetjük azt is, hogy már a múlt század közepét jóval megelőzte e költemény keletkezése. Bármint legyen is a dolog, annyi elvitázhatatlan, hogy az iskolák útján terjedt el a nép között és hogy a leggyakrabban hallott sorokból alkották a Fejér-Nyikó mentén a Kriza közölte „házasító“ vagy „eladó“ dalocskát.

A mi legérdekesebb, épen az imént tárgyalt erőltetett magyarázat előtti sorokban maga Kriza is így nyilatkozik népdalai némelyike s különösen a „házasító“ dalok felől:

„Általában több gyűjtött dalaink vannak, melyekben ily értetelenségek fordulnak elő s a közölhetés végett még variánsokat házasunk. Így egy házasító nótánk' ekkép kezdődik:

Oh te ékes Diánna, Deusnak királynéja,
Ékesinnek, vitézimnek istenasszonya.»

Nos, ez az érthetetlen „ékes Diánna, Deusnak királynéja“ is szakasztott oly módon került abba a szintén iskolás gyermekektől alkotott házasító nótába, mint a fennebb méltatott „hunyor a személye“; mert ez a két sor is egy régi elterjedt diákéneknek romlott töredéke, mint azt egy kezemnél levő múlt századi énekgyűjtemény kétségtelenül bebizonyítja.

Általában elmondhatjuk: igen sok jelből az tűnik ki, hogy az iskola és egyház az ő kedveltebb énekeivel nagyon is jelentékeny hatást gyakorolt minden időben a dalos magyar nép fogékony lelkületére s a mi ezzel szoros kapcsolatban áll, bebizonyítható az, hogy a Vadrózsák tekintélyes része a múlt századokba is átnyulik gyökérszálaival s csak aránytalanul csekély számú daláról mondhatjuk bizvást el, hogy az újabb idők népköltészetének jellemző termékei.

Kanyaró Ferencz.

Folyóiratok.

Budapesti Szemle múlt évi utolsó füzetében *Wertheimer* Ede közöl egy tanulmányt a Németországból ideszakadott vállalkozó szellemű, br. Hompesch Károlyról; *Concha* Győző Arthur James Balfour angol miniszternek a keresztyén hitről való nézeteinek ismertetésével kezd nagyobb tanulmányba; *Marczali* Henrik Ranke Leopold felett az akadémiában tartott emlékbeszédét közli; *Goldzicher* Ignác az arab irodalomban a történelírásról értekezik; *H. G. Schultz* Johannának fordítja Claire de Saulnis elbsszélését; *Déchy* Mór a londoni 6-ik nemzetközi földrajzi congressust írja le; *Pasteiner* Gyula a képzőművészeti társulat téli tárlatát ismerteti.

Akadémiai Értesítő múlt évi 72. füzetének első cikke *Ilosvay* Lajos emlékbeszéde Nedtwich Károly felett; *Volf* György első keresztyén téritőinkről értekezik; *Konkoly* Miklós a nagy-szalóki esűsón meteorologiai observatorium létesítését ajánlja. Folyóiratok szemléje, Akadémiai ülések jegyzőkönyvei, Tárgymutató zárják be a füzetet.

Magyar Nyelvőr múlt évi utolsó füzete *Simonyi* Zsigmond neve alatt jelent meg. Simonyi nyelvtudományunk egyik elsőrangú tudósa, ki teljes biztosítékot nyújt arra, hogy a Magyar Nyelvőr ezután is megmarad azon a niveau-n, a mire Szarvas Gábor emelte. Az első cikkében *Kicska* Emil folytatja az alany és állítmány meghatározását; a korán elhunyt fiatal tudós, *Szamota* Istvánnak, a kocsai szó eredetéről szóló értekezése a második cikk; *Melich* János német vendégszókat közöl; *Barcza* József a Metamorphosis Transilvaniae mondattanáról értekezik. Szómagyarzatok, népnyelvhagyományok, tájszótaralozat és tartalom rekesztik be a füzetet.

Századok múlt évi deczemberi számában *Fiók* Károly dr. befejezi Östörténet és kritika polemiáját; *Pór* Antal második közleményét adja Erzsébet királyné, Nagy Lajos király feleségéről szóló életrajzának; *Áldácssy* Antal befejezi az ónodi országgyűlés történetét. Történeti irodalom, tárcza következnek.

Turul 3. füzetében *Kis* Bálint a Petki család eredetét, leszármazását írja le és közli a családfát; *Schönherr* Gyula az Eresztevényi családnak 1414. adott czímeres levelét ismerteti; *Komáromy* András dr. a borosjenei Tiszacsalád őseiről értekezik; *Pór* Antal Hedvig, Nagy Lajos leánya születési évét kutatja és az 1373. évet fogadja el; *Makay* Dezső a Csanád-nemzetségről értekezik.

Egyetemes Philologiai Közöny ez évi 1-ső füzetében *Némethy* Géza Vergilius Didóját jellemzi; *Vende* Ernő Horváth Ádám »Hunnias«-áról értekezik; *Becker* Fülöp Ágost egy XV. századból való francia imádságos könyvet mutat be. Hazai és külföldi irodalom, philologiai program-értekezések bírálatai rekesztik be a tartalmas füzetet.

Erdély 8—9. kettős füzete az elhunyt Baróthi Jenő, az E. K. E. alelnöke és Bethlen László gróf, az E. K. E. bécsi osztályának elnöke arczképeit és rövid életrajzait hozza; *Urmánczy* Nándor a Csikmegye és Moldova határán levő Csalló havasra 1895 nyarán tett kirándulást írja le; *Németh* Gyula

dr. egy lapot mutat be Zilah történetéből; *Merza Gyula* a magyar-örmények ethnographiai hanyatlásának okait kutatja és annak orvoslását keresi; *Hangay Oktáv* adatokat szolgáltat Kolozsvármegye turistikai feldolgozásához.

Protestáns Szemle múlt évi 10. füzetében *Szlávik Mátyás* dr. folytatja »A socialismus és a kereszténység« értekezését és *Payr Sándor* befejezi Telekesi Török István életrajzát; *Csiky Lajos* Wichern J. A.-nak a németországi belmissio atyjának működését méltatja; *Révész Kálmán* Beythe István apologiájáról értekezik.

Keresztény Magvető múlt évi november—deczemberi füzetében *Kanyaró Ferencz* a Krisztus nem imádás tanát 1570-ben fejtegeti; *Varga Dénes* J. G. Fitch után a vallás-tanítás szükségét hangsúlyozza; *Jakab Elek* adalékokat közöl a magyar és lengyel unitáriusok között levő viszonyok felderítéséhez; *Ferencz József* özv. Kriza Jánosné koporsójánál elmondott imáját közli; *Dézsi Mihály* karácsoni egyházi beszédet közöl; *Benczédi Gergely* az unitárius egyház népszerűségét mutatja ki a múlt százév végéről, ezt *Péterfi Dénes* a mostanival hasonlítja össze.

Protestáns Közlöny múlt évi 52. számában *Orbán József* közli Faragó András szőkefalvi ev. ref. lelkész följegyzéseit az 1813—17. években uralkodott éhségről.

Sárpataki Lapok 1895. 50. számában *Füzy János* az 1860. ápril 14-iki felső-novaji gyűlés határozatait közli.

Állatok Védelme január 5-iki számában *Rencz János* az állatok szerepét vizsgálja Petőfi költszetében; *Montecuccoli* Emma grófnő az állatok lelki világához nyújt érdekes közleményt.

s. s.

Erdélyi könyvtár.

— **Gróf Zrínyi Miklós élete 1620—1664.** Írta *Széchy Károly*, kolozsvári egyet. tanár. Budapest, 1896. I. füzet. 8 r. 96 lap. (A Történeti Életrajzok I. füzete).

— **Sámuel király.** Történeti színmű 5 felvonásban. Írta *Gabányi Árpád*. Kolozsvár, 1895. 8 r. 284 és XVI. lap. Ára 1 frt 50 kr. (Közművelődés nyomdája).

— **Az 51-ik cs. és kir. gyalogezred rövid története.** Írta *Markóczy Antal*, cs. és kir. főhadnagy. Kolozsvár, 1895. 8 r. 52 lap. Európa és Bosnia térképvezetékével. (Gombos F. lyceumi könyvnyomdája).

— **A kolozsvári m. kir. áll. tanítónőképző-intézet huszonöt éves fennállásának története és jelen működése.** 1870—1895. Szerkesztette dr. *Lázárné Kasztner Janka* igazgató. Kolozsvár, 1895. 8 r. 196 lap. Két képpel. (Ajtai K. Albert könyvnyomdája).

— **Poe A. Edgár költeményei.** Angolból fordította *Ferenczi Zoltán*, kolozsvári egyet. tanár. Budapest, 1895. 16 r. 144 lap. Ára 30 kr. (Az Olesó Könyvtár 355. száma).

— *Annales* regiae scientiarum universitatis hung. Claudiopolitanæ Francisco-Josephinae. Annus schol. MDCCCXCIII.—XCIV. Claudiopoli, MDCCCXCV. 4 r. 44 lap. (Ajtai nyomdája).

— *A kolozsvári m. kir. Ferencz József tudomány-egyetem almanachja és tanrendje* az MDCCCXCV—VI. tanév II. felére. Kolozsvár, 1896. 8 r. 74 lap. (Ajtai nyomdája).

— *Hasznos tudnivalók.* Nyomdászati kézikönyv. Írta *Ruzicska Gyula*. Kolozsvár, 1895. K. 8 r. 64 lap. Ára 60 kr. (Ajtai nyomdája).

— *A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jelentése* kerülete közgazdasági viszonyairól az 1894. évben. Kolozsvár, év nélkül. A kamara kiadása. 8 r. 122 l. (Gámán nyomdája).

— *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve.* Írta *Klupathy Antal*, kolozsvári egyetemi tanár. Budapest, 1896. A II. kötet befejező füzeté. (Eggenberger kiadása). Ára 2 frt.

— *Művelődéstörténelem*, különös tekintettel a képzőművészetekre. Írta *Czigler Ignác*, a kolozsvári áll. felsőbb leányiskola tanára. Budapest, 1896. 8 r. 199 lap. (Lampel-Vodianer-czég kiadása).

— *Aus sieben Jahrhunderten.* Acht Vorträge aus der siebenbürgisch-sächsischen Geschichte von Dr. Fr. *Schuller*. Volksschriftenverlag Hermannstadt 6—13 Heft. Hermannstadt, 1895. 8-ad. 206 l.

— *Die Rosenauer Burg* von Julius *Gross* und Ernst *Kühlbrandt* Herausgegeben vom Ausschuss des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde mit 12 Abbildungen. Wien, 1895. Verlag von Carl Graeser, nagy 8-adr. 72 l.

Szaksosztályi értesítő.

Szaksosztályunk f. é. január 15-én vál. ülést tartott Szamosi János elnöklete alatt.

Elnök bemutatja a múlt évről szóló pénztári számadást.

Előterjeszti a folyó évre szóló költségvetést.

Titkár felolvassa a választmánynak a közgyűlés elé terjesztendő jelentését. Mindezeket a választmány egyhangúlag magáévá teszi és a jan. 27-ére kitűzött közgyűlés elé terjeszti.

Az ügyrend értelmében a választmány egyharmada kisorsoltatott, a kik a közgyűlés által újra megválaszthatók.

Titkár bemutatja az »Erdélyi Múzeum« számára beküldött dolgozatokat, melyek egy része bírálatra kiadatott.

Ferenczi Zoltán a hazai folyóiratokkal csereviszonyba lépést indítványoz, a mi elfogadtatott.

Végül elnök jelentést tett az »Erdélyi Múzeum« még kapható évfolyamáról. Évfolyamonként 1 frt 50 kr-ával megszerezhetők, kivéve a XI. kötetet, melyből csak 7 teljes példány van, úgy hogy az csak a teljes évfolyamokat megrendelőknél adható 3 frt-ával.